

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FLEMMING DAHL

DET
ANDRÆ-HEIBERG'SKE
VENSKAB

ET BIDRAG TIL KØBENHAVNSK ÅNDSHISTORIE
I DET 19. HUNDREDÅR

SÆRTRYK AF
HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN
TREDJE RÆKKE I

1935

DET ANDRÆ-HEIBERG'SKE VENSKAB.
ET BIDRAG TIL KØBENHAVNSK ÅNDSHISTORIE
I DET 19. HUNDREDÅR.

AV FLEMMING DAHL. •

Hr. Geheimeraad Andræ, til Trods for, at De er uar-
tig. Johanne Luise Heiberg«. For et rask slag fly-
ver fjerbolden susende tilbage over nettet. Andræ havde
givet bolden op, da han i avgjorte vendinger advarede
sin veninde mod i levende live at offentliggøre blot dele
av sine erindringer. Men nu tager hun revanche, idet hun
i spøgende dadel tilegner ham det brudstykke av sit lev-
ned, som hun havde ladet optage i festskriftet til A. F.
Krieger på dennes 70årige fødselsdag d. 4. okt. 1887.

Endnu i bæggens høje alder¹⁾ kan da luften dirre lys
og let under skæmt og latter mellem ensstemte og nært
samlevede venner; men fru Heiberg er ganske visst også
den eneste, i hvis selskab den strænge og kolde Andræ
åbner glæden en vej til sit sind. Meget har deres venskab
betydet for dem bægge; mest dog vel for ham. For meget
måske, for lidet kanhænde — det veed kun de døde.
Men ud over graven taler Johanne Luise Heiberg's skønne
stemme stedse til os, som den talte til Andræ: »Det gaaer
med Venskabet, som med Vinen, begge Dele stige i Værd
Aar for Aar«. Og disse linjer søger da blot at kaste lys
over et forhold, hvis utvivlsomme betydning har måttet

¹⁾ Andræ fødtes 14. okt. 1812 og døde 2. febr. 1893, fru Heiberg
henholdsvis 22. nov. 1812 og 21. dec. 1890.

træde i skygge for det langt mere kendte Heiberg-Krieger'ske venskab. Men har forfatteren ret i sit syn, da får vi måske nøglen til, vinder vi måske en dybere forståelse av det tragiske i statsmanden og mennesket C. G. Andræ's ensomme liv.

Ung trådte Johanne Luise Heiberg 1833 ind i den unge Carl Georg Andræ's tilværelse. Med dette sommersolhverv blev verden ny for ham. Til sin sidste stund erindrede han tydeligt — og genkaldte for hende gang på gang i senere år — selv de mindste enkeltheder ved deres første møde. Da Johan Ludvig Heiberg ved avskedsfesten for A. F. Tscherning d. 19. juni 1833 førte sin unge hustru ind til en spændt ventende vennekreds, da var det for Andræ, som om det med eet blev dag i hans liv. I en floreret, snehvid dragt med en blodigrød rose i bæltet, ung og strålende, hilste husets frue de forsamlede gæster med sit sejrende smil og sine vidunderlige øjne, blå, med brune øjnes glød og glans.

»Der ulmer i hendes Blik en Glød,
Som til Flamme sig let forstærker;
Men Undseelse farver Kinden rød,
Naar sit Øies Virkning hun mærker.«

Thi det var ikke blot, som hun selv siger, »Lykken [, der] havde forelsket sig i mig«; også det halve København tilbad den unge scenens dronning. I en poetisk lignelse ser en av de tilstedeværende, *Adolf Fibiger*, i hendes »brillante Øine«, »en Solstraale, hvis klare, rene Glands kastes tilbage fra en Skovstrøms mørke tause, ilende Vande. Saaledes er hendes Blik, naar hun taler; tier hun, da er det, som om Strømmen havde sagtnet sit Løb og var blevet en yndig Skovdam«. Og videre skriver den unge løjtnant til sin moder: »Hun talte langsomt og korrekt, som naar man taler et fremmed Sprog, med en noget syngende Stemme, men naar Samtaleemnet rev

hende med, blev Tonen straks raskere og høiere¹⁾. End stærkere betaget blev imidlertid *Andræ*; men han havde for megen takt, for meget hjærte til nogen sinde at meddele sig herom til sine unge sønner, og først mange år

Johanne Luise Heiberg.
Maleri av Aumont 1832—33.

efter formåede han åbent at tilstå Johanne Luise, hvilken avgørende betydning denne sommeraften havde haft for hans hele senere liv.

Av et sådant første møde spirer forelskelsen let i et ungt sind, og for Andræ's vedkommende var alle både ydre og indre betingelser for en rig og frodig vækst endog

¹⁾ »Museum, Tidsskrift for Historie og Geografi«, 1894, s. 142—44.

ti overmål til stede. Det fine og fornemme Heiberg'ske hus, hvor enhver »maatte tage Søndagsklæder paa og give det Bedste af, hvad Aand og Dannelse havde erhvervet«, åbnede sig helt for ham, det tog ham ind til sig og erobrede ham for stedse. Han blev en daglig gæst i dette hjem, hvor både Stoa og Epikur havde til huse, om vinteren i Brogade på Christianshavn, om sommeren bl. a. på »Eriksborg« ved Tårnbæk. Han blev den kæreste ven i denne lille udsøgte og prøvede kreds, »aldrig færre end Gratiernerne, aldrig flere end Muserne«; selv gav han i yngre år vel nærmest Urania's rolle, senere vilde han tillige have kunnet repræsentere Kleio.

Til hver og een i det Heiberg'ske trekløver stod han i gæld. Til *Thomasine Gyllembourg*, hvis fine og ejendommelige personlighed og bevægede liv han omfattede med så stor en veneration, at hans stemme, endog når han mange år efter mindedes hende, ham selv ubevidst uvilkårligt antog »noget blidt, ligesom languissant«, antog fru Gyllembourg's eget sagte og dæmpede tonefald. Hendes eksklusive små frokoster beredte ham en udsøgt nydelse, og ingen kaffe målte sig med hendes: »chaud comme l'enfer, noir comme le diable, doux comme l'amour«.

Langt mere kom han dog til at skylde *Heiberg*, oprindeligt hans lærer i filosofi og litteratur, nu hans fortrolige omgangsfælle og ven, en glimrende vært i eet og alt — ved middagen eller den champagneduftende »Dragon-punch« — en vækkende og æggende ånd i samtale og digtning. Og skønt Andræ selv i højeste grad var en original og produktiv natur, der endog i denne kreds hævdede sig stolt, måtte dog de mange års intense medleven i dette liv, hvor interessen for politik så avgjort måtte træde i skyggen for anden åndelig syssel, for dyrkelsen av det menneskelige under alle dets former, uundgåeligt præge hans egne syn og meninger på varig vis. Ved

en bedømmelse av Andræ's personlighed må da denne avgørende forudsætning for hans udvikling aldrig tabes av sigte.

Og dog blegner selv Johan Ludvig Heiberg's reale og formale indflydelse på Andræ i sammenligning med det herredømme, husets frue vandt over ham. Netop husfruen, kvinden, mennesket, i mindre grad kunstnerinden *Johanne Luise Heiberg*. Thi vel var Andræ, der selv 9 år gammel havde forfattet en »Wilhelm Tell«, i disse år »en stadig og passioneret Comediegænger« — »et stærkt Berøringspunkt« mellem hende og ham — og en oprigtig, om end ikke blind beundrer av fru Heiberg's levende og rigt facetterede spil; men endnu langt mere betagende — i samme grad ved sit ydre og indre liv — forekom hun ham i hjemmet. I det milieu, hvis strålende midtpunkt hun som ved en selvfølgelighed var blevet. Allermest fortryllende dog, når han selv som eneste udenforstående i ungdommelig lykke turde se og lytte til sit hjertes dame. I hans øjne var hun ikke blot blændende, men oftest helt igennem naturlig og dybt oprindelig, ja, langt mere henrivende, når hun, uden nogen som helst refleksion, gav sig selv helt, gav med åbne hænder av al sin rigt begavede personlighed og sande og varme menneskelighed. Vi møder her et vidnesbyrd av en av vore skarpsindigste begavelser — lad så være, at både hjerte og hjærne har ledet den forelskede ynglings blik —, der synes i nogen grad overset av hendes moderne biografer, som, utvivlsomt med urette, ikke tillægger hendes meninger, men kun den måde, hun fremsatte dem på, nogen synderlig værdi¹⁾.

---

¹⁾ Når *Robert Neiiendam* i sin bog »*Johanne Luise Heiberg*«, s. 66, hævder, at »under Fortryllesens Bedrag troede derfor selv betydelige Mænd, at hun var en stor Aand«, tør man anse denne udtalelse, der heller ikke stemmer helt med den »Genialitet«, han dog tillægger hende, for i alt fald delvis fejlagtig. Med rette citerer han (efter *Maria Dahl* i »Dan-

Men hvordan dømte nu de øvrige medspillende om den nye aktør på denne lille intime scene? I et brev til P. A. Heiberg, dateret 11. nov. 1834, karakteriserer *J. L. Heiberg* Andræ på følgende måde: »... De tous les jeunes gens que je connais ou que j'ai connus, c'est le plus distingué sous tous les rapports. Dans un âge aussi jeune on peut dire qu'il est déjà du nombre des savan[t]s; mais ce ne sont pas seulement les sciences exactes qu'il a cultivées; il a du génie et du goût, et il a également étudié la littérature, la philosophie et la politique. .... En tous cas il ne manquera pas de faire une carrière brillante .... [Il viendra] à Paris, où tu seras charmé de le voir, car il a, outre ses talen[t]s et ses connaissances, le caractère et les manières les plus aimables ....«¹).

Mindre blændende, menneskeligt måske dog end mere tiltrækkende er det billede, *Johanne Luise Heiberg* i sit »Liv« (I, s. 287—89) mange år senere tegner av vennen, der av alle ansåes for den mest fremragende [blandt de unge højskoleofficerer (?)], av hans »fine, åndrige Natur«, hans »oplivende Conversation«, hans elskværdige og utvungne væsen. »Det var smukt at se Heiberg som den ældre, modne Mand, underholde sig med denne yngre som med en Jevnaldrende, og igjen at se den unge udtale

---

ske Studier« 1916, s. 165 f.) to interessante udenlandske domme om fru Heiberg. Dels den fremragende svenske sprogforsker *J. E. Rietz'* (1841): »Den förträffliga skådespelarskan förswarade sin satts [ang. monologens væsen] väl, karakteriserade det episka, lyriska och dramatiska elementet väl och talade så, att jag förwånades«. Dels den tyske historiker *Karl Hegel's* (1843): »Was war das aber auch für ein liebreizendes Wesen! So einfach und natürlich, geistvoll und bezaubernd in Blick, Miene, Stimme, und dabei anspruchslos, häuslich und ganz weiblich«. Også i *Peter Jonas Collet: »Studenteraar. Oplevelser og Refleksioner 1831—38«*, udg. av Leiv Amundsen (Oslo 1934), skildres en aften hos Heiberg's, og her nævnes Andræ udtrykkeligt som nærværende (meddelt mig av dr. theol. Skat Arildsen).

¹) »Breve fra og til Johan Ludvig Heiberg« (1862), s. 156—57.

sine Anskuelse frit og uforbeholdent for den ældre, dog med al den Finhed og Takt, der i den Grad, i hvilken han var i Besiddelse af den, kun kan naaes, hvor den er medfødt«. For ham åbner den strængt kritiske Heiberg, der kun rent undtagelsesvis finder nogen fremmed værdig til sin hustrus omgang, med glæde sit hjem og ønsker at binde ham varigt fast til dette. »Denne unge, begavede Mand erobrede hin Aften Heibergs, hans Moders og mit Venskab — et Venskab, som har holdt sin Prøve indtil dette Øieblik, da jeg nedskriver dette, 23 Aar efter, og jeg haaber det skal holde ud vor øvrige Tid«. Ordene er stærke og varme, dog ikke overdrevne, tværtimod bevidst avdæmpede. Den, der har fornemmet det »Gud være lovet«, som Johanne Luise helst havde indsat, hvor talen er om Andræ's og hendes prøvede venskab, den, der gør sig klart, at hun i de ovenfor gengivne linjer om Heiberg's forhold til Andræ egentlig havde tænkt at understrege, at hendes mand var 21 år ældre end, d. v. s. lige dobbelt så gammel som den fælles ven, medens denne netop var jævnaldrende med hende selv, den vil ikke være i tvivl om, at der anes en viss selvbeherskelse, visse tilbageholdte følelser i etatsrådindens ord et kvart århundrede senere: »Hin Aften, der skaffede os hans Bekjendtskab, fik derved Betydning for os Alle«, at Andræ's »Erobring« av den unge professorindes »Venskab« måske har været noget andet og mere. Lad så kun en moderne teaterhistoriker tro på, at ingen av hendes venner »var farlige for hende« — nærmere sandheden turde dog en nys afdød handelshistoriker være nået med sit intuitivt rigtige: »Men man erobrer nu en Gang ikke »Venskab«, men netop »Hjerter«¹⁾. Uimodsigelig er den ømme biklang i det »kjære«, Johanne Luise med forkærlighed knytter til sin tilbeders navn, selv om forhold og stil på-

¹⁾ Neiiendam, anf. skrift, s. 66; *Jul. Schovelin*: »Fra den danske Handels Renaissance«, II, s. 122; jfr. i øvrigt kildehenvisningerne s. 220 f.

tvinger adjektivet den noget køligere form »vor kjære Andræ«. Ikke til at omtviste er den oplevelsens lyse glæde, hun endnu 23 år efter genkalder sig ved mindet om de unge års frie og lykkelige samvær, ubestridelig hendes taknemmelighed over, at hun, til trods for, at hun aldrig kunde blive Andræ's, dog — i modsætning vel til mangen anden kvinde — igennem årene har bevaret sin ridderligt tavse bejlers beundring, tilbedelse og hengivenhed.

Thi har Andræ end næppe nogen sinde dengang talt til hende om sin unge kærlighed, så har han dog i hvert fald ikke mægtet at skjule sine følelser for sin elskede. Det var hende usigelig kært, men ikke noget nyt, da han mange år efter, da de to gamle venner en aften som så ofte før sad ene sammen i hendes villa i Rosenvænget, endelig besejrede sin »blufærdige Sky« og »aabenbarede« hende, at netop deres datidige samvær havde været »Lyspunktet i hans Liv«. Det havde hun altid vidst — dog ikke hun alene. Thi det er ikke blot — som det hedder i sagaen — på en kvindes øjne, man kan se, om hun elsker en mand — både fru Gyllembourg og hendes søn havde i den unge løjtnants strålende blik tydeligt læst den sværmeriske Madonnatilbedelse, han viede sine drømmes dronning. Overlegen, klog og fornem, som *Heiberg* var, og selv fuld av sympati for Andræ, såe han med et fint smil på sin unge ven; men han kunde nok lide ved en filosofisk eller naturvidenskabelig diskussion at søge at unddrage ham damernes selskab — i regelen dog uden held! Og er det mon et blot og bart tilfælde, at han, allerede to år førend »Nye Digte« udkom (1841), 1839 valgte en aften, da alene Andræ var fjerdemand, til at gøre kredsen bekendt med »De Nygifte«? At der i denne skønne digtcyklus spores en tildragelse fra Heiberg's bryllupsrejse i Nordsjælland 1831, vides sikkert, ligesom det formodes, at der også i digtet hentydes til den unge pro-

fessor Nic. Chr. Møhl's selvmord (1830); men uendelig fristende er det i skildringen av Frederik's håbløse forælskelse i Marie tillige at se visse træk av Andræ's psykologi, således som de, digterisk forstærkede, måtte tage sig ud for Heiberg's blik. I hvert fald kunde han med grund sige med Vilhelm:

»Beklag, Marie, den unge Mand!
Til dig har han sat sit Hjerte.
Jeg længe mærket har, at han
Led af forelsket Smerte.«

og måske høre svaret i Marie's ord:

»Saa du troer, du lærer mig noget Nyt?
Jeg selv ei skulde det mærke?«

Ikke uden grund var alle tre tilhørere dybt grebne av Heiberg's oplæsning av »De Nygifte«, Andræ næppe den mindst betagne.

I endnu højere grad end sin søn havde *fru Gyllembourg* dog alle forudsætninger for på dette felt at forstå og tilgive alt. Sandsynligvis er det også hende, der først har lanceret det ganske betegnende slagord, hvormed snart en, snart en anden i familien Heiberg regelmæssigt varslede den velsete gæsts aftenbesøg: »Heute kommt gewiss Honoré«. Som værtinde for de franske emigranter, der i 1790'erne gik ud og ind i P. A. Heiberg's hjem, havde Thomasine Heiberg været genstand for megen hyldest; blandt hendes kavallerer var »især Een, som paa en paafaldende Maade gjorde hende sin Cour« . . . »en ung begavet Mand, med alle de Egenskaber, som behøves for at spille en Elskers misundte Rolle. Hans Navn var *Duveyrer*, men han gik i Danmark sædvanlig under Navnet Honoré«¹). Men for hans tilbudelse var, det veed

¹) *Johanne Luise Heiberg*: »Peter Andreas Heiberg og Thomasine Gyllembourg« (3. udg. 1883), s. 40(—43). Sml. Novellerne »Ægtestand« og »To Tidsaldre«. Jfr. i øvrigt P. A. Heiberg's »Erindringer af min politiske, selskabelige og litterære Vandel i Frankrig« (Christiania 1830), s. 46 f.

vi av Johanne Luise Heiberg's bog: »Peter Andreas Heiberg og Thomasine Gyllembourg«, P. A. Heiberg's hustru langt fra ufølsom. Det er dærfør intet under, at Andræ på sine gamle dage ikke blot beundrende, men dybt bevæget i Johanne Luise's levnedstegning læser om hendes svigermoders dragelse mod den chevaleresque unge franskmand; parallellen har utvivlsomt været ham lige så bevidst, som den har været fru Heiberg. Poul Andræ mener, at det hele må slås hen i spøg; men der er i virkeligheden intet at strides om. Lige talende er Andræ's pure fortielse av det kælenavn, hans nærmeste vennekreds kaldte ham ved, og den totalt misvisende — til det latterlige intetsigende — forklaring av ordet, fru Heiberg giver i sit »Liv«. Ejendommeligt nok synes hverken hun selv, udgiveren A. D. Jørgensen eller nogen senere forsker at have været opmærksom på det aldeles håbløse i 1891 uden kommentar at fremsætte en — ganske visst langt tidligere nedskrevet — forklaring, der på forhånd måtte stemples som forfalsket ved den sandfærdige skildring i hendes eget 1882 udgivne værk om fru Gyllembourg.

Endnu skal kun som et sidste, — et ydre, men næppe helt uvæsentligt — træk til at illustrere unge Andræ's magt over sin tilbedte, peges på det ejendommelige i, at *fru Heiberg* på hans indstændige opfordring anlagde en helt anden frisure, opgav de krøller og bukler, der karakteriserer Aumont's maleri fra 1832—33, og satte håret op i fletninger bag i nakken, således som Bærentzen's billeder fra 1841—42 viser hende. Andræ havde nemlig ønsket, at fru Heiberg skulde bære sit hår på samme måde som verdenssangerinden Giulia Grisi, hvis toner havde henrevet ham i Paris, og hun — kvinden, skuespillerinden, lykkens forkælede yndling — imødekom sin tilbeder, til trods for, at hun aldeles ikke følte sig overbevist om, at den nye frisure klædte hende bedst.

Det må efter alt det ovenfremførte anses for sandsynligt, at det ikke blot har været Andræ's hjertefred, der stod på spil. Fortryllesen har åbenbart i ikke ringe grad været gensidig; men medens Johanne Luise blev hans

Johanne Luise Heiberg.

Maleri av Bærentzen 1841—42.

livs store kærlighed, har han dog næppe for hende betegnet »la grande passion«. For en sådan altopofrende og altkrævende følelse har hendes natur sikkert slet ikke været anlagt. Eller rettere: hele det lidenskabens væld, al den halvt orientalske solglød, hendes væsen ejede, viede hun sin kunst, ikke nogen jordisk kærlighed. Man

indvende, at hun dog et enkelt sted kalder Heiberg »min elskede Mand«, og at hun, som av Neiiendam understreget, til trods for sin avsky for et ægteskabeligt »åndeligt eller legemligt Negligé« dog delte soveværelse med sin husbond. Man indvende, at hun har været betaget av den ridderlige, men åndeligt langt ringere Michael Wiehe's tavst drømmende skumringsfysiognomi og stille »lotusblomstnatur«, og at hun rev sine hænder til blods på den kristtornskrans, hun bandt til hans kiste. Sandheden turde dog være den, at hun gav scenen og livet dær sin dybeste kærlighed og al sin erotik, den, der udstrålede fra hendes væsen og lå i luften over hendes vej. Ikke for intet kunde hun, når hun skulde forestille en mand, i den grad selvforglemmende gøre sig til eet med sin rolle, at hun efter tæppets fald, ligesom betaget av en sanserus, kunde kysse og kærtegne sin kvindelige medspiller. Det være da mere eller mindre, hun har følt sig draget mod den »bedårende« unge Andræ — hendes betagelse av ham har sikkert været en fin og sværmerisk forelskelse, der i øvrigt senere, helt op gennem årene, forlæner også hendes venskab for ham med en egen farve, styrke og ynde.

Om andet end et rent platonisk sjælsmøde, let og skønt som duggtindrende flyvende sommer, har der da aldrig været tale fra hendes side, og år igennem har dette fine og funklende tryllespind også været ham nok. I ungdommelig lykke kappedes han med Heiberg om at holde en laverestående omverden — og mulige medbejlere til Johanne Luise's gunst! — ude fra hjemmet på Christianshavn. Hun havde i sandhed »faaet to strenge Herrer istedetfor en«, thi i åbenlys alliance vendte hendes mand og hendes ven sig imod mange av hendes kåde og glade flyvetanker. Længe inden krigs- og krisetidens »Ersatz«-tilværelse opstod som et surrogat for ballets muntre samvær under dansen — det, hverken Heiberg eller Andræ vilde vide Johanne Luise ude i — begrebet de Heiberg'ske

»Læseballer«, der blev lyspunkterne i den unge løjtnants liv. Her blev dramer av Goethe, Calderon, Oehlenschläger, Heiberg selv m. fl. »dandset igjennem« — dog visstnok ikke, som man vel vilde have gjort i nutiden, med fordelte roller — men av enkeltmand, oftest husherren selv, medens Andræ bl. a., som Martensen vil mindes, læste en interessant naturvidenskabelig avhandling. »Som en sand Antichrist« forhindrede Andræ i øvrigt »Menighedens Tilvæxt«, og med uskrømtet glæde erfarede han under sit andet pariserophold 1837—38, at læseballerne ikke vilde gå uden ham, og »hvor haardt vi [Heiberg's] trænge til at faae vor Fordring paa Frankrig realiseret«¹⁾.

To udenlandsrejser avbrød »Sturm- und Drang«-perioden i Andræ's liv; bægge gange (1835—36 og 1837—38) søgte han — med orlov og understøttelse av fondet »Ad usus publicos« — sammesteds hen, til det »mageløse, enestaaende Paris«, »mine mangeaarige Ønskers Maal, og den Forpligtelse, der paalægges mig, er Studiet af min Yndlingsvidenskab . . . . Og hertil kommer endnu et ikke ubegrundet Haab om fremtidig at kunne opnaa den i mine Tanker ønskværdigste af alle mulige Stillinger, en Lærerpost ved Høiskolen. Naar Alt saaledes viser sig i Rosenskjær . . .«²⁾, ja, da gik han, som ynglingen hos Drachmann, »som i Blade af den flagrende Vaar« og sugede med sind og sanser al Seinestadens sødme og sol ind. Med iver og udbytte helligede han sig sine studier, men med det lykkelige genis ævne til i kortest mulige tid at tilendebringe det mest mulige arbejde fandt han rigelig tid og lejlighed — men knap så mange midler — til alskens kunstnydelse. Navnlig begejstrede den »guddommelige« *Giulia Grisi's* sang ham over al måde; den forbavsende række superlativer og udråbstegn, Andræ i sin kortfattede pariserdagbog karakteriserer den italienske sangerinde med, vidner

¹⁾ Brev fra Heiberg til Andræ 22. marts 1838 (R. A.).

²⁾ Andræ's dagbog 1. jan. 1836 (P. Andræ: »C. G. Andræ«, II, s. 109).

noksom om hans betagelse. I sine drømme om Johanne Luise jævnstillede han de to kunstnerinder, ligesom han på sine ældre dage på sin dagligstuevæg kun tålte to portrætter, Grisi's og fru Heiberg's. Og var hjærtet end Johanne Luise's, ønskede han dog, som tidligere nævnt, at hans hjemlige ideal av den beundrede Grisi skulde lære og tilegne sig dennes fortrin.

Intet under, at det for Andræ måtte blive en av livets største og rigeste oplevelser, da han i sommeren 1836 i selve Paris i selskab med selveste fru Heiberg gang på gang kunde hengive sig til glæden over Grisi's gyldne røst. Og til nydelsen av den lige så »guddommelige« *Fanny Elszler's* bacchantiske dans, som Andræ for øvrigt satte højt over Taglioni's klassiske plastik. »Som om det Uforlignelige lod sig sammenligne«, hører vi fru Heiberg sige, og Poul Andræ er ganske klar over, at Johanne Luise på dette punkt har stræbt at retlede sin vens smagsdomme. Helt sikkert er dette dog ikke, og Andræ's selvstændige værdsættelse har i hvert fald tvunget fru Heiberg til over for sig selv at gøre sig nærmere rede for sin egen vurdering av de to danserinders forskelligartede kunst; den nuværende form for karakteristikken i »Et Liv« er næppe den oprindelige. Det være, som det vil. For Andræ smæltede, synes det, den »Affekt«, hvori han sattes av Fanny Elszler — »en Bakkantinde, deilig, berusende, gjennemtrængt af gratieus Sanselighed, aandrig, med et skjønt jordisk Legeme, fuld af Liv og en Mimik, hvis Tydelighed og Bestemthed man skal lede efter«¹⁾, — sammen med de halvt uvirkelige rosendrømme, der stedse omsvævede Johanne Luise's skikkelse. Men kort efter lod fru Heiberg ham ene tilbage i Paris, og midt i den nu dobbelt tunge ensomhed, midt i alt savnet er det da, som om det for første gang et øjeblik går op for ham, hvor

¹⁾ *Johanne Luise Heiberg*: »Et Liv, gjenoplevet i Erindringen«, I, s. 347 f.

uendelig håbløst det hele egentlig er. Dog skulde han først to år senere, efter sit andet ophold i Paris 1837—38, da minderne fra sommeren 1836 påny lyslevende talte til ham, gøre den dybt menneskelige erfaring, at end ikke den, som kun formår at elske fuldt og helt en eneste gang, veed sig ganske sikker, når han i det rette psykologiske øjeblik — den fortvivlede længsels — møder en kvinde, der må synes ham som et søsterbillede av hans egen kærlighed.

I juni 1838 drog Andræ hjem for anden gang. Tid og penge tillod ham at lægge vejen over Chamonix og Genève, hvor han i alt opholdt sig en halv snes dage. Altid siden stod »den uforglemmelige Schweizerrejse« som et særligt kapitel ikke blot i hans dagbog, men end mere i hans liv. Der ligger foran mig på mit skrivebord — ganske som i Andræ's egen tid, thi både bord og bøger er de samme — blandt andre værker en alpebeskrivelse fra 1802¹⁾, den første bog, Andræ har fået forærende — den bærer hans navn og årstallet 1820. Kærligheden og kendskabet til Alperne har da gamle og dybe rødder i hans sind, ligesom han senere søger at indgyde både fru Heiberg og sine sønner sin interesse og begejstring for dette æmne. Som pilgrim vandrede han nu for første gang til det forjættede land, der langt »overgik de dristigste Forventnin-

---

¹⁾ »Kammerjunker T. C. Bruun Neergaard's Reise mellem Alperne med Borger Dolomieu«. Den bygger i ikke ringe grad på H. B. de Saussure's berømte værk »Voyages dans les Alpes« (I—IV, Neuchâtel 1779—96), der hørte til Andræ's kæreste læsning. Med et brev 6. nov. 1856 (R. A.) sender han fru Heiberg en tredje skildring av Alperne: ».... Det er ikke uden en Følelse af Ængstelighed, at jeg tænker paa min varme Anbefaling af disse Skizzer, thi skulde De nu finde dem tørre og kjedsommelige, maa jeg destoværre frygte, at Nogen af disse Egenskaber vil gaae over paa Deres hengivne C. Andræ«. Det er således urigtigt, når Poul Andræ (anf. skrift, I, s. 260—65) forudsætter, at faderen ikke — således som Krieger — har interesseret sig særligt for fru Heiberg's lektüre. Jfr. i øvrigt nedenfor s. 202.

ger«. Og midt i Alpørnes herlighed mødte han da d. 12. juni 1838 på Montanvert *Mélanie Débenesse* og forelskede sig stormende i hende. Ved sin ungdom, sin skønhed og ynde, »ved sin for en fransk Dame næsten ubegribelige Dannelse, parret med saa stor Smag, saa stor Forandringsløshed og en saa uskyldig og henrivende Naivitet og Barnlighed«, fortryllede den purunge strasbourggerinde ham ganske, og da hun med »den yndigste og klangfuldeste Stemme sang Alt, hvad jeg ønskede af italiensk Operamusik, voxede«, som hans hjertesuk lyder, »min Henrykkelse paa en høist betænkelig Maade«. I fremmedbogen finder han hendes navn, — »det harmoniske, aldrig før hørte *Mélanie*, og det skrevet med hendes egen skjønne Haand«, afskriver det i sin tegnebog og tilføjer bevæget:

»Oui, c'est toi, toi qu'avant d'avoir vu ton visage,
Dans mes rêves d'enfant, j'embrassai en image!«

Dærefter følger et kort, men lykkeligt samvær på vejen fra Lausanne til Fribourg¹⁾, døgfluens liv,

»et flimrende, flygtigt minut,
St. Hans-ormens funklende flammen.«

Så sluktes også dette glimt av lys — Andræ skiltes fra den eneste kvinde, der — som yngre søster både til Giulia Grisi og Johanne Luise — muligvis vilde have formået at drage den elverskudte ud av den dejlige fristerindes farlige tryllering og dærved givet hans liv og gærning en anden og lykkeligere form. Nu rejste han alene videre til København, rigere på erfaring, fattigere på håb. Troen på den svigtende lykke, som i Paris var blevet så levende i hans sjæl, vinder mere og mere overhånd hos ham.

Snart efter er han atter hjemme. Også hjemme i Brogade. Og påny svirrer sommerfuglen mod lampen, igen flagrer fuglen mod tremmerne i det forgyldte bur. Og han er dog en mand, en mand av mere end almindeligt

¹⁾ P. Andræ: »C. G. Andræ«, III, s. 88—89.

mål både i ævner og vilje! Vi ser da, at vejret i disse år veksler mellem storm og sol, at en strid og farlig april, på trods av alle naturlove, er fulgt oven på en solblå, syrénduftende maj. Navnlig i årene 1840—41 er Andræ langt nede, hans sjæl i oprør som et krater i kog¹). Men med al sin ydre selvbeherskelse er Andræ dog endnu milevidt fra at være den isnende kolde og strænge eneboer, hvis billede er gået over i historien.

Forgæves dog, at han, som den store Schillerkender han er, når han gør op med sig selv, sammenstiller en berømt sentens fra »Wallenstein«:

»Es war ein Zufall — Es gibt keinen Zufall!«
med et citat fra »Jungfrau«:

»Es war kein Irrthum, eine Schickung war's!«
Forgæves, at han, »nedstyrtet fra alle sine Himle«, med Don Carlos føler, at »... Liebe kennt der allein, der ohne Hoffnung liebt.«

Nu først forstår han, hvad han for sin egen skyld burde have fattet for længst, at der — trods alt — for ham ikke var noget håb.

Og i følelsen av det fortvivlende håbløse i dette forhold er det da, at han følger sin ven Martensen's eksempel og — forlover sig! Ikke med nogen fremmed, som frisk og varmblodig i sin oprindelighed, dog måske vilde have haft en svag mulighed for at optage den ulige kamp med en kvinde som Johanne Luise Heiberg, men med en nærtbeslægtet pårørende, der, sine gode egenskaber ufor-

¹) »Sidste Vinter var Du, som mig syntes, kun sjældent i godt Humeur«, skriver *Læssøe* til ham 25. aug. 1841 (R. A.), og hermed stemmer *Andræ's* svar av 6. sept. s. å. (R. A.). Av dette bevægede og menneskeligt gribende dokument skal kun anføres: »Først og fremmest ligger den egentlige Basis i visse rent personlige og familielige Forhold, som man jo kun under ganske særegne Omstændigheder kan føle sig berettiget til at tale om ....«. Over for denne tilståelse må jeg anse *Poul Andræ's* betragtninger (»C. G. Andræ«, IV, s. 13—16) for ikke-udtømmende.

talt, manglede så at sige alle betingelser for at kunne erobre sin mands hjærte. D. 23. nov. 1842 holdt han bryllup med sin yngre halvkusine *Hansine Pouline Schack*

Hansine Pouline Andræ.

(1817—1898), en datter av provst, dr. phil. Nicolai Clausen Schack og Tagea Dorothea Erasmi.

Denne forbindelse, der, trods alle det Heiberg'ske hus' halvt opmuntrende, halvt ironiske smådrillerier, utvivlsomt kom overraskende for hans venner her, var sikkert først og fremmest et familieparti, varmt ønsket av gamle fru

Stine Andræ — som i øvrigt tog bo hos det unge par — og såre velset i familien Schack. I kusinernes fortroligt-glade kreds, der flokkedes om den charmerende unge kaptajn, hvem alle kappedes om at forkæle, færdedes Andræ hjemmevant, næppe ganske ufølsom for de unge pigers hyldest. Til at begynde med droges han måske snarest mod den omtrent jævnaldrende *Marie* (1814—88, gift 1845 med pædagogen Kristen Roving), en levende og kraftfuld Personlighed; men det blev den yngre søster, *Hansine*, han hjemførte som sin brud.

Uden nogen dybere tilbøjelighed, endsige kærlighed, mindst av alt lidenskab glider Andræ da ligesom med strømmen ind i et ægteskab, der, når han dog ikke kunde vinde den eneste, han elskede, vel kunde være lige så godt som ethvert andet, og, når man som han nu engang — sin smule kunstneriske bohêmeanlæg til trods — dog var et ordens- og pligtmenneske, for så vidt endog måtte synes ham bedre end de fleste andre, idet det ikke ved at føre noget nyt og fremmed element ind i hans indre liv kunde bringe nogen avgørende forstyrrelse i hans daglige cirkler. At hans ægteskab var en flugt fra romantikkens blå længsler og gyldne drømme, en lænsen for nødflag i læ bag fyr og mole, »ind i en luun, rolig og hyggelig Tilværelse«, kan ikke være nogen tvivl underkastet. Selv umiddelbart efter bryllupet formår hans lyriske vinge-fang — end ikke over for hans nærmeste ven Læssøe — at bære ham højere end til følgende bekendelse: »Et Pebersvendeliv synes mig tommere end nogensinde, og jeg er kisteglad over godt og vel at være sluppen ud af det«¹⁾. Men vi tør da forudsætte, at dette giftermål, der for Andræ's vedkommende betegner en gåen på akkord med idealerne, har bragt ham en viss huslig tilfredshed og arbejdsro, den »halve« eller, om man vil, den »lille« lykke. Der skulde da også gå endnu adskillige år, inden

¹⁾ Brev til Læssøe 12. dec. 1842, anf. skrift, IV, s. 65.

C. G. Andræ fuldt forstod, at den, der engang havde lært at elske Johanne Luise Heiberg, ikke i det lange løb kunde blive helt lykkelig med *Hansine Schack*.

Uden al tvivl blev hun sin mand en god hustru. Næppe dog den rette! Ikke for intet var hun beslægtet med Andræ, av blod, åndsform og karakter, men ganske visst ikke av attrå og temperament. Velbegavet, som hun var, ævnede hun i en ualmindelig grad at dele, ja, at gå op i sin mands politiske interesser, det være nu noget medfødt eller senere tilegnet. Med anspændt opmærksomhed følger hun dag for dag fra tilhørerlogerne i rigsråd og rigsdag sin mands »Mesterforedrag, hvori han veed at gjøre det Kjedeligste interessant«, om det så er de tørreste finansielle æmner, han behandler, ligesom det er en stadig ny kilde til glæde for fruén, når Andræ snart overlegent, snart spøgende gør op med sine angribere. Og når han som minister (12. dec. 1854—10. juli 1858) kommer hjem, træt av og ærgerlig over fortrædeligheder og strid i statsråd, ministermøder eller udvalgsforhandlinger, er hun stedse til rede med forstående deltagelse. I en række av år er hans sag hendes i medgang og modgang; hans ros hendes stolthed, som da hun 20. nov. 1860 i sine optegnelser in extenso avskriver Johan Ludvig Heiberg's ovenfor (s. ~~274~~) delvis gengivne brev til faderen. Andræ's dom over mænd og meninger går igen i de værdifulde politiske dagbøger, hans hustru fra 1855 til 1864 (1872) omhyggeligt nedskriver efter middagsbordet, navnlig ved de fordringsløse, men betydningsfulde torsdagsmiddage, da hun som værtinde holder politisk salon for *Hall*, *Krieger* og broderen forfatteren og ministersekretæren *Hans Egede Schack*. Kun sjældent, men da ikke uden vid og skarpsindighed, tager hun til orde imod sin mand og hans kolleger, medens nogen kritik og ironi forbeholdes dagbogens duodezhæfter¹). En spæd spire til

¹) Jfr. f. eks. »Geheimeraadinde Andræ's politiske Dagbøger«, II, s. 14 og 131.

det senere så kølige forhold mellem de to ægtefæller er vel allerede nu til stede.

En lykke for en politiker at have en hustru, der i den grad gør sig til eet med sin mands gerning! Men det var kun i anden linje en meningsfælle, en tilhører, en politisk sekretær, Andræ havde ønsket sig til hustru — han havde attrået en muse at lytte til, en gudinde at tilbede! Nogen valkyrie var *Hansine Andræ* vel ikke heller. For sin anden hovedinteresse, kvindesagen, slog hun kun en enkelt gang — og da i en anonym artikel imod vielsesritualets »underdanigheds«-løfte (1882) — til lyd, hvorimod hun i det stille støttede bevægelsen med sine midler. Medvirkende hertil kan det dog muligvis have været, at Andræ, skønt han — som den damernes ridder, han alle dage var — 20. april 1880 i landstinget med kraft trådte i skranken for loven om gift kvindes ret til fuld rådighed over selvfortjente midler, på den anden side avskyede al »blåstrømpethed«, ja, var imod allerede selve ordet »kvindemancipationssag«¹⁾.

For kvindelig syssel og selskabelighed manglede fru Hansine al sans, men også hendes mand var og blev et hjemmemenneske; af haven, som hun tog sig av, havde bægge glæde; berøringspunkter fandtes altså. En fælle, der kunde forstå og føle med ham i hans kærlighed til videnskab, litteratur og kunst, vandt Andræ dærimod kun

¹⁾ Jfr. *Flemming Dahl*: »C. G. Andræ's Taler i Udvalg«, II, s. 405 —06. Sml. brev fra Andræ til hans hustru, dat. Flensborg 14. juni 1851 (R. A.): »Ligeledes befandt sig ombord Frøken Meinert (Maria), der var om muligt endnu galere, mere blaastrømpet og mere emanciperet end tidligere. Jeg havde den største Umage med ikke ganske at tabe min Contenance ved hendes ækle Snak og Manerer.« Endvidere kan det nævnes, at Andræ, da han engang var bedt til middag hos Heiberg's »for at se Phænomenet« Clara Raphael (Mathilde Fibi-ger), var enig med fru Gyllembourg i, at Clara Raphael var mere skruet end betydelig (»Et Liv«, III, s. 286, noten; »C. G. Andræ«, I, s. 156).

i ringe grad i sin hustru; dog delte hun hans interesse for historien. Hendes hengivelse i musikken, som Poul Andræ så smukt har skildret os, var sikkert ægte nok, men nogen større æstetisk nydelse har det næppe været for hendes mand, i hvis øren den »guddommelige« Grisi's toner altid lød, at høre hende med sin spinkle stemme synge »Det gamle Træ, o lad det staa«. Alt for grelt måtte han mindes, at »die schönen Tage in Aranjuez sind nun zu Ende«.

Først og fremmest var det dog vel en kvinde og en kvindes kærlighed, Andræ havde attrået. Men netop her slog hans hustru ikke til. I modsætning til sin mand, der, — han endda over fire år ældre end hun — selv i sin høje alder — »malgré mes quatre-vingt ans« — så ud, »som da han var 22-aarig Lieutenant«, ældedes hun før tiden. Allerede som yngre blev hun underligt bleg, blodløs, visen, gammel, muligvis for en del en nedarvet Schack'sk familieejendommelighed; måske vil det erindres, at ved hendes højt begavede broders død 39 år gammel (1859)¹⁾ formåede de tyske læger ikke at fastslå nogen anden dødsårsag end alderdom og udslidthed¹⁾. Ondt, men ingenlunde ueffent kunde fru Heiberg 19. juni 1864 — i sin livfulde skildring av skovturen til »Fileværket«, hvor hun for at skåne Andræ for stikpiller fra fruens side »pænt og delikat« forsvinder fra skuepladsen — skrive til Krieger: »Herre Gud! Nu seer jo Fru Andræ ud, som om hun var Mandens Bedstemoder. Stakkels Andræ! »men hvad Fanden vilde du paa den Galei!« . . . .«

Ungdom og skønhed, ånd, elskov, alt det, Andræ som ung havde higet efter, alt dette skulde han ikke møde i sit ægteskab. Hans frue manglede, synes det, næsten ganske ynde, charme, glød — imellem mand og hustru sprang ingen elektrisk gnist, ak, dær fødtes intet forunderligt, intet vidunderligt! Og efterhånden gik det da også

¹⁾ Vald. Vedel i »Dansk biografisk Lexikon«, XV (1901), s. 33.

op for gamle fru Andræ, der dog selv havde tilskyndet til partiet med »den kjære Sine«, at hendes »elskede, kjære Carl« manglede »Solvarme« i sit hjem og dærfør selv lidt efter lidt sjæleligt blev lige så kuldkær, som han rent

Nicoline Christine Andræ, f. Holm (1789—1862).

legemligt følte sig uvel i den alt for lave temperatur i de fælles opholdsstuer.

Men alt eller i hvert fald hovedsummen av det, som fru Andræ ikke ævnede at byde sin mand, det havde han for længst fundet hos *Johanne Luise Heiberg*, og dærfør droges han stadig imod sine ungdomsdrømmes dronning. I en årrække gør han dog — som medlem af »Ægtemændenes hæderlige Laug« — et ærligt og redeligt forsøg på at

nedkæmpe sin ungdomspassion og søger dærfør at indskrænke omgangen med fru Heiberg til det mindst mulige. Og heri mødes han, som venteligt var, med sin hustru, der holdt av sin mand med al den følelse, der nu engang var hende beskåret, og i sin besidderglæde vanskeligt kunde tilgive fru Heiberg, at denne i så mange år havde ejet hendes mands kærlighed. I de første par år efter bryllupet besøgte fru Andræ ganske visst av og til Heiberg's, ligesom fru Heiberg et par gange kom hos Andræ's; men, som Poul Andræ udtrykker det, »snart faldt disse, nærmest af Høflighed fremkaldte Besøg bort«, og først en lille snes år efter indfandt fru Andræ sig 1862 i (villæen i Rosenvænget) for at forestille sønnerne *Poul* (1843—1928) og *Victor* (1844—1923), der lige var blevet studenter, for fru Heiberg.

Den øjensynlige jalousi, *fru Andræ* stedse nærrede imod sin »rivalinde«, øgedes naturligt nok med årene, efterhånden som det gik op for hende, at hendes mand alligevel ikke kunde undvære samværet med fru Heiberg, og dette måtte selvsagt bidrage sit til at forværre forholdet mellem de to ægtefæller. Utvivlsonit har hun dog først senere fuldt forstået, hvor stærke hans følelser for Johanne Luise trods alt endnu var. Medens nemlig Andræ selv med sin »Mangel paa at bringe Offre« efter Johan Ludvig Heiberg's død 1860 nøjes med at sende fru Heiberg et deltagende brev, er det hans nærmeste, der — forgæves — opfordrer ham til at tage ud til Bonderup for personligt at bevidne fruén sin medfølelse. Ganske rørende klinger også igennem fru Andræ's dagbogsnotits for 20. oktober 1855 hendes mands eget syn: »Igaar Aftes var Andræ, efter lang Tids Forløb, hos *Heibergs*; de vare ene, hvilket i den senere Tid, da der kommer saa blandet Selskab, er bedst¹⁾. Omvendt nægter kvinden i hende sig ikke den

¹⁾ »Dagbøger«, I, s. 114. Andræ havde sidste gang været hos Heiberg's 16. aug. s. å. i anledning av fru Heiberg's hjemkomst fra Marien-

personlige tilfredsstillelse 25. marts 1856 at betro sin dagbog fru Augusta Marie Hall's hårde og ubillige dom »om det ulykkelige Huus, som de nu havde hos Heibergs, hvilket hun sagde var en retfærdig Straf for den Egoisme, de i alle Forhold havde viist. Venskab og virkelig sund og sand Følelse havde de aldrig kjendt til, kun en pauvre Form, som havde ihjelslaet det Naturlige«¹⁾. I sin skilddring av teaterstriden følger hun en mellemvej, og hermed stemmer det såre godt, at Heiberg og hans frue var alt andet end tilfredse med Andræ's passive holdning i den Hall-Heiberg'ske konflikt.

Men årene gik, og forholdet mellem mand og hustru kølnedes stedse mere. En større udenlandsrejse fra oktober 1870 til juli 1871 bragte kun familien ringe glæde. Betegnende turde det dog være, at allerede langt tidligere har fru Andræ resigneret. Efter broderens død d. 20. juli 1859, der var et frygteligt slag for Hansine Andræ, aner hun i en drøm sin egen umiddelbart forestående bortgang og føler derfor trang til at sige sine sønner tak for al deres kærlighed imod hende. Denne tro på en snarlig død vokser sig stedse fastere og fastere hos hende; hun »er i den senere Tid meget nerveus og hypochonder; skal det vedvare, er man jo kun sig selv og Andre til Byrde«; men »naar jeg tænker paa den [døden], er min største Bekymring altid den Sorg, som mine elskede kjære Drenges ville føle«. Rørende tilføjer hun: »De maa holde desmere af hinanden og desmere af Fader«. Og gribende taler i al sin ædle simpelhed hendes sidste vilje fra dagbogens sidste

---

bad; hun havde da foræret ham »et smukt lille Kompas i Pretentionsform« (sst., s. 82). Sådanne gaver opbevarede Andræ med største omhu. »Endnu i sit 80de Aar heftede [han] sine Gardiner sammen med den samme Naal, som han i sine Lieutenantsaar havde faaet af Fru Heiberg til dette Brug« — efter Poul Andræ's opfattelse nærmest et bevis for Andræ's ordenssans ((!) »C. G. Andræ«, I, s. 43).

¹⁾ »Dagbøger«, II, s. 14.

blad¹⁾ til den ægtefælle, hvis sorg hun ikke selv har turdet håbe på:

»d. 29 November 1866.

Dersom jeg skulde dø pludseligt, og uden at have talt med dig, kjære Carl, om testamentariske Bestemmelser beder jeg dig indstændig, om Poul's og Victor's Mødrearv maa udbetales dem strax efter min Død, senest ved deres 25de Aars Fødselsdag. Da jeg ikke har været af dem, der tidt er fremkommet med Bønner, stoler jeg sikkert paa, at du opfylder denne, min sidste.

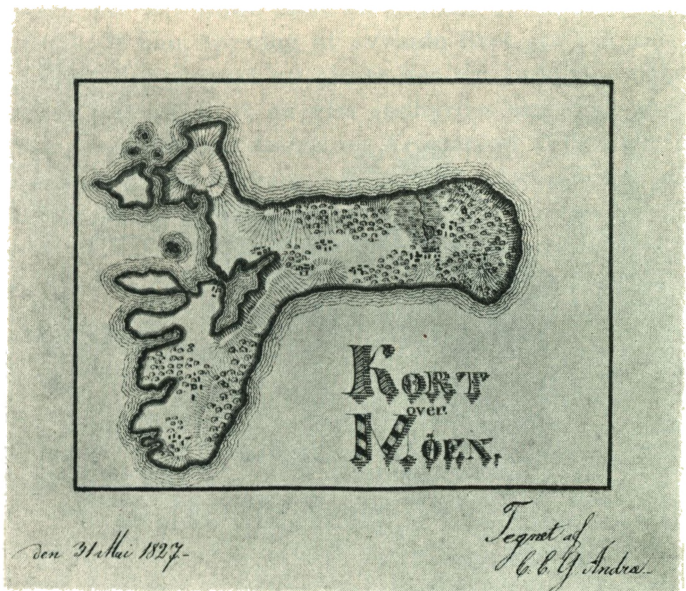
Din H. A.«

For disse sønner, hvem hun her så rørende drager omsorg for, stod kvinden, stod hun selv alle dage på en piedestal. Men det var ikke Andræ, der havde løftet hende herop; det var måske delvis hende selv, som, også ved sin måde at opdrage drengene på, havde stillet sig selv dær. Men ihukommende hendes kloge ord, at den, der vil være lykkelig, ikke må tænke for meget på sig selv, viede sønnerne senere mindet om moderen de store legater, de oprettede.

Det Andræ'ske hjem i den gamle, nu for længst nedrevne, trævilla i den store have Østerbrogade nr. 7 C var som en lille verden for sig selv, et par menneskealdre tilbage for det hastende liv i alléen, et interiør fra hans yndlingskonge Frederik VI's tid. Allerede de to gabende stenløver, der holdt vagt udenfor, stemte den indtrædende respektfuldt, og den krydrede duft af brændt enebær, som opfyldte forstuen, havde noget sært og gammeldags ved sig. Til højre residerede husherren i sine av tobaksrøg mættede værelser mellem de rækker av bøger, hvorfra han kun sjældent kunde løsrive sig — »gode Venner,

¹⁾ Utrykte dagbøger, hæfte 17 (R. A.). I samme hæfte (s. 11) skildres den »Iiterhed«, hvormed bægge forældre modsatte sig, at de to sønner i febr. 1864 gik med som frivillige (jfr. »C. G. Andræ's Taler«, I, s. 88).

der kommer, naar jeg kalder paa dem, og gaaer, naar jeg er kjed af dem«. Her stod bl. a. hans indholdsrige, nøjagtigt ordnede og rubricerede dokumentskab og hans enkle og skønne mahogniskrivebord, ved hvilket hans banebrydende geodætiske værker blev til, hvor penne-skaft, lineal o. s. v. havde deres ganske bestemte plads,

Dette kort over Andræ's fødestø — hans »Paradis«, som fru Heiberg siger — er visstnok tegnet »ud av. hovedet«. At det synes noget fortegnet, skyldes vel delvis, at rammen er noget skæv og ikke svarer nøjagtigt til verdenshjørnerne.

som ikke måtte ændres. »Man skal ikke ordne«, sagde Andræ, »Orden bestaar i ikke at tillade sig Uorden!«

I dette hjem færdedes kun få, nære slægtninge eller nogle enkelte venner og disses børn, for hvem det var en — av og til noget beklemmende — oplevelse at besøge »onkel og tante Andræ«. Ingen av disse forstod sig nemlig ret

på børn — havde ikke heller selv taget større del i opdragelsen av deres egne sønner —, og børn veg tit tilbage for fru Andræ's tidlige ældethed eller Andræ's manglende ævne til at følge dem i deres udvikling. Dog interesserede han sig varmt for Annette Vedel's matematiske studier,

Østerbrogade 7 C (stuen) Andræ's hjem 1859—93.

men formåede i øvrigt på sine gamle dage, når bortses fra geodæsien, næppe at følge med i de øvrige matematiske discipliner; til gengæld helligede han sig sine »Kjæp-heste«: Grønland, Alperne, Napoleon m. fl. og lod inden sin død for spøg sine yngre venner hver vælge sig en av disse. Selv følte Andræ sig uendelig ene og ensom i sit hjem og trak sig som regel hurtigt tilbage til sine egne stuer, stundom endog »vrissende ad Kone og Børn«.

I almindelighed vogtede han dog over sine sønner, selv i disses voksne år, som »en Høne med Ællinger«, medens hans frue nærmest lo ad hans overdrevne ængstelighed. Og dog var — ved siden av politikken — kærligheden til børnene deres samlivs eneste store fællesinteresse; i øvrigt gik de hver sine veje.

I denne knugende følelse av sjælelig ensomhed, som *Andræ* vel selv turde bære en god del av skylden for, er det da, at han, for dog at avvinde livet et visst mål av lykke, søger glemsel og glæde hos sin første — og sidste — kærlighed. I en viss indbyrdes skinsyge undgår de to nære venner *Andræ* og *Krieger*, så vidt muligt, at træffes hos *fru Heiberg*, og Andræ vælger til sine uanmeldte besøg i Rosenvænget netop med forkærlighed de onsdagaftener, da *Krieger* ved et spilleparti — visstnok hos *Vedel's* — var forhindret i selv at avlægge visit. Vi læser av såvel den Andræ-Heiberg'ske som den *Krieger-Heiberg'ske* brevveksling, hvor overordentlig hyppige Andræ's onsdagsbesøg har været, hører, hvordan han dog gentagende har måttet gå hjem med uforrettet ærinde, og omvendt, hvordan *fru Heiberg* stundom for-gæves har ventet ham. Morsomt klinger 15. november 1872 hendes spydige hib: »Andræ var ikke hos mig i Onsdags; hvor kunde De. [*Krieger*] tro, at han vovede sig ud i et saadant Veier«. Den samme erfaring om den dristige tindebestigers angst for at blive gennemblødt havde for resten allerede *Hall* gjort under et skybrud på Vierwaldstättersøen 1854, i øvrigt en av de ikke få scener, hvor, for at tale spøgende, Andræ minder en om en sart, men ædel racekat, medens vi i *Hall* møder en solid og brav dansk hund.

På sine aftenvisitter kom Andræ i regelen sent, og det blev oftest silde (over midnat), inden han gik, stundom for sent for *fru Heiberg*, som var henrykt over hans besøg, men gjerne havde set dem henlagt til et noget tid-

ligere tidspunkt. Dærfør indbyder hun ham jævnligt til middag i stedet for til te; men Andræ er en yderlig fordringsfuld natur, der av sin veninde næsten som en ret — som sin særlige forret — kræver at være alene sammen med hende. Han åbner i hvert fald først for sit rigt bevægede indre, når andre gæster, Madvig eller Martensen, er gået bort, og kun rent undtagelsesvis tager han del i fru Heiberg's større selskaber, ja, end ikke i hendes fest for Krieger på dennes 70 års fødselsdag!¹⁾ En enkelt gang morer det ham dog at vække sin venindes forbavselse, måske også en smule jalousi, ved den iver og elegance, hvormed han gør kur på eengang til generalinde Raasløff og hendes datter. Talrige er de, med kløgt og smag varierede, indbydelser, hvori fru Heiberg veed at underrette Andræ om, at han den og den dag vil kunne spise til middag med hende på tomandshånd — uden døtrene — og uden Krieger! Som eksempel skal kun anføres et par linjer fra 28. november 1882 (R. A.): »Alle gode Ting ere tre. Jeg skal i Morgenaften Onsdag lukke alle Dørre [!], ifald De atter vil offere Dem, thi nu længes jeg virkelig mægtig efter at tale med Dem.«

I sin brevveksling med Krieger kan fru Heiberg av og til ikke tilbageholde et skælmsk smil over ungdomsvennens fordringsfuldhed — et smil, der tillige formår at berolige hendes let skinsyge »Broder«: »Andræ kom ganske rigtig den første Onsdag, De var borte, men heller ikke han

¹⁾ Typisk og fornøjelig er en invitation fra 22. juni 1869 (R. A.): »Kjære Andræ! Vær nu god, og bring et lille Offer! Martensens klagede igaar saa kjærligt over, at de aldrig mere saae Dem. Kom nu til mig Fredag Middag Kl. 5 i Selskab med disse gode Mennesker og to andre skikkelige Præster. Efter at De har haft en Aabenbaring [»det lille Spøgeri paa Østerbro«], som De ikke med Talstørrelser kan klare for Dem selv, maa saadanne troende Mennesker dog ikke i den Grad være Dem imod som tidligere. Jeg sender Dem min Førstefødte i Haab om, at De ikke kan nænne at lade hende gaae bort med et Nei ....«

traf mig; jeg var i Theatret«. Eller med komisk ironi: »jeg har været saa utrolig godhjertet — thi han fortjener det ikke — at indbyde Andræ til at spise ene med mig. Er det ikke peent? Han kommer og vil forhaabentlig have det efter Ønske, nemlig ganske ene Hane i Kurven. Leve Egoismen!« Men hun følger ham alligevel, inderst inde både glad og stolt over hans trofaste tilbedelse: »Han er jo kun glad, naar jeg er ene, og derfor benytter jeg Dagens Eensomhed til ham«, eller: »saaledes vil han jo have det, og som sædvanlig var han livlig og elskværdig«¹). Det blev så at sige en stiltiende selvfølgelighed, at når Andræ kom på besøg, trak andre gæster sig taktfuldt tilbage. Da således f. eks. Johannes Steenstrup engang var på visit hos fru Heiberg, blev geheimeråden meldt, og husets frue præsenterede da Steenstrup for Andræ, hvorpå hun venligt gav ham hånden, og han gik²).

I denne ramme, som *Johanne Luise Heiberg* således rakte ham, stillede *C. G. Andræ* sit eget billede, trods alt måske det, der ligner ham bedst, formodentlig det, han selv helst vilde kendes ved, i hvert fald det eneste, han ønskede, at hun, den eneste, skulde gemme. Og hun forvarede det trofast — med lys og skygge — i sit sind, i sine breve og i sin selvbiografi. Lyslevende ser vi ham for os, et menneske med fortrin og fejl, en mand, hvem år og skæbne har gjort ensom og bitter, men trods alt en personlighed av format, ikke blot en stor mand, men

¹) Breve av 13. maj 1869, 26. juli 1876, 12. juni 1872 og 7. juni 1869, trykt i »Johanne Luise Heiberg og Andreas Frederik Krieger. En Samling Breve 1860—89«, II, s. 80, 275, 137 og 90. — For enhver, som har levet sig ind i det nationalliberale tidehvervs historie — det, *Goldschmidt* i »Hjemløs« har karakteriseret og karikeret —, må det stå som forbavsende, at *Neiiendam* (anf. skrift, s. 90 f.) kan frakende fru Heiberg's breve til Krieger nogen særlig politisk-historisk værdi. Et sådant værd besidder de ganske avgjort, hvad ikke mindst skildringen av Andræ lærer os.

²) Brev fra Joh. Steenstrup til forfatteren 3. nov. 1933.

også et stort menneske¹⁾). Her møder vi ikke blot igen den charmerende unge selskabsmand, der som få mestrer anekdoten, så hverken blomstændigheder eller pointe går tabt, ikke blot hans humoristiske talent for på skuespil-lervis, men overvejende godmodigt, at tale og agere som de fælles fjærnere bekendte — Bille og Monrad f. eks. — aldrig som deres fælles venner, aldrig som Hall, Vedel, Martensen, Krieger! Her træffer vi også den Andræ, som i en lidenskabeligt bevæget ordveksel om det elskede fædrelands fortvivlede stilling fuldstændig glemmer den hamrende migræne, der i hans hjem ødelægger dagene for ham. Den Andræ, som med åbent sind og hjerte viligt går ind i en drøftelse ikke blot av kunst og litteratur, av politik, krig, skandinavisme, men også av tilværelsens dybeste spørgsmål, — hvad han aldrig undte nogen Birkedal —, venskab, kærlighed, den personlige udødelighed. Av og til sætter hun ham mat; hendes store intuitive begavelse rummede også politisk instinkt, og hendes varme fædrelandskærlighed lægger hende tit de rette ord på læben. Hendes kritik av Andræ's taler er stundom ikke uberettiget.

¹⁾ I sine »Personlige Oplevelser«, I (1890), s. 6—7 drager *Vilhelm Birkedal* denne sondring og modstiller som eksempler henholdsvis sine barndomsvenner C. G. Andræ og præsten Peter Dorph. Over for denne, som »i det Dybeste, i Karakterens Renhed og Adel, langt overgik mig og ham ..«, falder *Andræ* forsmædeligt igennem. Blot skade, at den kritiske læser ikke kan frigøre sig for to irriterende betragtninger. Dels den, at denne sammenligning — tilligemed de efterfølgende angreb på Andræ's »Radikalisme«, ufolkelighed og gudløshed — næppe nogen sinde vilde være blevet opstillet, hvis ikke Andræ i modnere år havde trukket sig helt tilbage fra Birkedal — en halv indrømmelse herav foreligger vel endda i dennes bekendelsesdigt »Den første Ven« (1863). Dels den betragtning, at man hos Birkedal sporer en dulgt trang til, da han ikke selv som Andræ er blevet nogen »stor Mand«, til gengæld at stille sit livs præmisser op på en sådan måde, at den velvillige bedømmer uvilkårligt vil konkludere: »Jamen Birkedal er jo selv et »stort Menneske«, og det »er uendelig mere end at være en »stor Mand«.

I dette selskab trænger Krieger ikke til nogen forsvarer; bægge venner sidder »i een Lovtale om« ham, og når han er borte, går Andræ ind i hans rolle som fru Heiberg's »Sekretær«. Han »stormer med Inderlighed ind paa« hende for at få hende til at arbejde på sine erindringer og priser hendes umiddelbare stilkunst, men fraråder hende omvendt på det bestemteste at lade »Et Liv« udkomme før efter hendes død. Han vejleder og hjælper med råd og dåd ved udgivelsen av J. L. Heiberg's »Samlede Skrifter« (1861—62) såvel som ved hendes (og Adam Hauch's) udgave av mindeskriftet om P. A. Heiberg og hans hustru (1882); Andræ's ængstelige takt kæmper her en hård kamp med Johanne Luise's instinktive følelse av, på hvilket felt det avgørende forsvar for fru Gyllembourg's handlemåde må føres¹⁾. Intet under da, at hun altid ønsker at høre hans domme, men ikke vil, at Krieger må røbe for Andræ, at hun går i kirke og på bal; at hun bestandig længes efter »hans velgørende Samtale« og over for Krieger giver sin skuffelse luft, når Andræ undlader at skrive til hende på sine rejser. Han spiller unægtelig en hovedrolle i hendes breve. I skæmt og i alvor. Når hun misbilliger, at mænd i syden kysser hinanden, må hun le ved tanken om, hvordan Andræ vilde reagere i en sådan situation. Og da hun 27. August 1886 taler om sin alderdom, er det »jo naturligt og i sin Orden, at Andræ og jeg følges ad«. Intet under da, at fru Heiberg, der i *Krieger* har fundet en broderlig ven, som for hende be-

¹⁾ Omvendt sejrede fru Heiberg's og Krieger's pietet over Andræ's pertentlige videnskabelige redelighed, da Andræ bearbejdede Heiberg's »Optiske Monographier« og gjorde dem færdige til trykning. I hans redaktion sluttede forordet (»Prosaiske Skrifter«, IX, s. 376): »Ved Udgivelsen har man nu kun rettet enkelte Unøiagtigheder, som man antog Forfatteren selv vilde have fjernet, dersom de, ved den endelige Revision af Manuskriptet, havde tildraget sig hans Opmærksomhed«; men inden trykningen udgik de fremhævede ord (»C. G. Andræ«, I, s. 248—49).

tegner så at sige selve det daglige brød, i *Andræ* stadig ser sin ungdoms ridder, om man vil: den ædle vin, der udmærker søndagsbordet frem for hverdagens kost.

Det er selvfølgelig umuligt at grunde eller gætte på, hvad *Andræ* kunde være blevet for fru Heiberg, ifald hun ikke havde haft Krieger som daglig omgangsven og hjælper. Eet og andet træk i deres delvis ukendte brevveksling modsiger imidlertid ikke formodningen om, at det er fru Heiberg's møde med Krieger, der i overvejende grad har bidraget til *Andræ*'s mere passive optræden over for hende. Glemmes bør det vel heller ikke, at medens *Andræ* 1857 på Krieger's stadigt gentagne forespørgsler, om han turde nærme sig fru Heiberg, viiste sig alt andet end »tilskyndende«, var det fru *Andræ*, der ved sine stadige stærke opfordringer, som Hall bemærkede, havde en »væsentlig Andel i, at han knyttede dette forhold« — unægtelig en behændig skakspillers vellykkede dronningetræk! I Krieger, der utvivlsomt selv har elsket fru Heiberg oprigtigt, har hun sikkert set sin »nærmeste ven«, men *Andræ* havde nu engang det prøvede ungdomsven-skabs førsteret, og med dets glans, dets charme kunde den senere forbindelse næppe kappes. I modsat fald havde hun dog måske alligevel ægtet Krieger.

Både *fru Heiberg* og *Andræ* tillægger deres livslange venskab en sand, en umistelig værdi¹⁾. Trygt stolende på

¹⁾ Ved de to umiddelbart på hinanden følgende 70årsdage udvekslede de to gamle venner følgende skrivelser:

Kjære *Andræ*!

»Den 14de Oktober 1882.

Saa vidt kom vi! Da De gik først ind i denne Verden, haaber jeg, at De er saa ridderlig at lade mig først gaae ud af den, thi en Ven som Dem kan jeg paa ingen Maade undvære. Tak for de Aar, vi have kjendt hinanden!

Deres inderligt hengivne

Johanne Luise Heiberg.

»Torsdagaften d. 16/11 1882.

..... Jeg haaber, at Krieger har sagt Dem, hvor rørt jeg blev ved at modtage de hjertelige Ord, hvormed De hilste mine 70 Aar.

hans ridderlighed og trofasthed, hilser hun i ham en av de ældste og »ædleste Venner, hun har mødt i sit lange Liv«. Hans venskab har hun altid været stolt av »fra den første til den sidste Gang, vi taltes ved, altsaa i en antagelig Række Aar. Det gaaer med Venskabet, som med Vinen, begge Dele stige i Værd Aar for Aar« (3. aug. 1882). Han på sin side tilstår hende d. 6. januar 1880; at hendes manuskript til bogen om P. A. Heiberg og Thomasine Gyllembourg, ikke mindst skildringen av forholdet mellem Duveyrier og fru Gyllembourg — en »sand Perle« — »paa mange Steder har bevæget mig langt mere, end jeg kan udsige. At min Beundring for Dem kunde voxe, har jeg hidtil betragtet som umuligt, men maa dog nu indrømme, at det Utrolige virkelig er skeet«. Tungt vejer disse ord i den mands mund, der d. 11. december 1856 havde skrevet: »Tillad mig imidlertid at stole paa, at De selv kjender mig for længe og for godt til ikke fuldkommen at forstaae mig, skjøndt jeg ligesaalidt idag som nogensinde tidligere er istand til at finde de rette Ord og derfor helst tier stille«.

I fru Heiberg's enkebo sidder da de to alene med hinanden og drøfter gammelt og nyt. Ingen pauser lammer deres samtale, ingen »forfærdelige Bomme« skiller de to venners veje. Men tiderne har skiftet: I de unge år var hun en andens hustru, nu er han en andens mand, bundet til en kvinde, som hun altid har betragtet

---

Tillad nu ogsaa mig at gribe denne Lejlighed til at bringe Dem mine varmeste Lykønskninger for den 22de, hvor De selv vil overskride denne mærkelige Grændselinie. Halvfjerdsindstyve Aar! Det stemmer mig ganske høitideligt, hver Gang jeg mindes at have fyldt dem, men hver Gang mindes jeg ogsaa, hvor uendeligt meget jeg gjennem denne lange Aarrække skylder Dem, og hvor oprigtigt jeg stedse bør være

Deres inderligt hengivne og taknemmelige

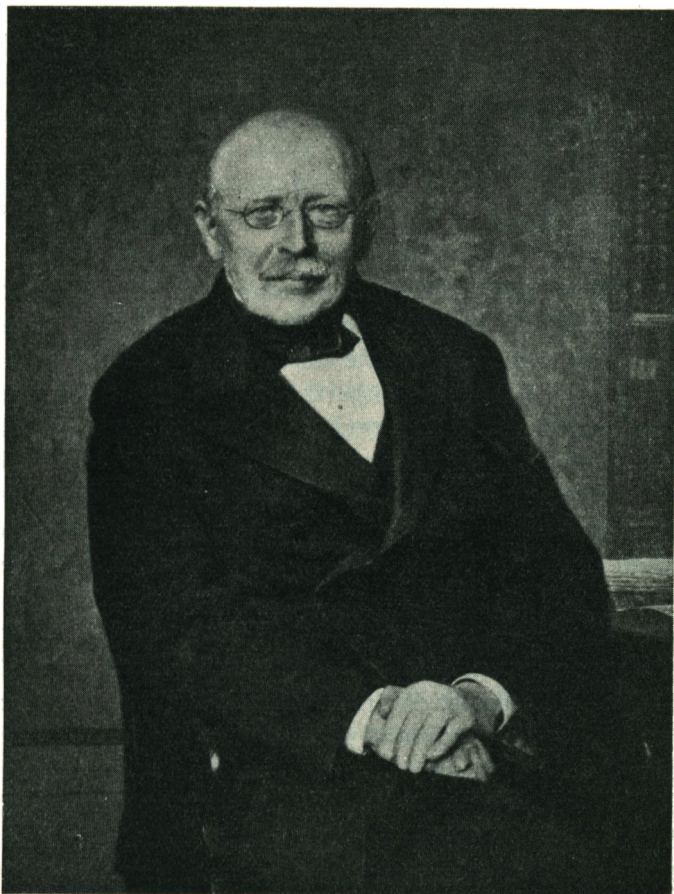
C. Andræ.«

med ikke ringe skinsyge. Heller ikke hun har jo været ganske fremmed for »hyttedadsprincippet«, heller ikke hun har nogen sinde helt forsonet sig med den pauvre slutning på de unge års sommerfugleleg i rosenhaven, at hendes ridder til sidst tog til takke med en anden, hvem hun ikke selv i sine vildeste drømme vilde have regnet for en jævnbyrdig medbejlerske. Og som ægte kvinde har hun aldrig tilgivet fru Andræ, over hvis hoved hun oftere øser både uvilje og spot, dog tilsat megen oprigtig følelse av sorg over, at hendes ven ikke har fundet mere lykke i sit liv. Mod denne tankegang har senere *Aage Friis* protesteret¹). Efter hans opfattelse trænger Andræ ikke til så megen medfølelse i anledning av sin hustru og sine børn, som fru Heiberg vil yde ham. I hans forstående karakteristik av fru Hansine er også jeg alt i alt enig; men eet er denne betydelige kvindes menneskeværd i sig selv, et andet, hvad hendes mand såe i hende, og det turde dærfør være et spørgsmål, om Friis har drevet sonden tilstrækkelig dybt ind i det Andræ'ske problem, der søges belyst i disse linjer. Av ikke ringe interesse er her — som exemplum instar omnium — formentlig efterfølgende lidet kendte brev, av hvilket Poul Andræ kun har plukket en enkelt linje ud:

»Kjære Fru Heiberg!

Deres venlige Tilbud iaftes var saa skjønt og fristende, at jeg i Øjeblikket ganske tabte Besindelsen. Først da jeg kom ud i den kjølige Natteluft, blev det mig paa engang klart, at en Fjernelse fra Hjemmet en Juleaften vilde være et saa forfærdeligt Brud paa den hellige Huusorden, at jeg strax burde have forjaget saa syndig en Tanke. Naar De nu kjender mig tilstrækkeligt — og for Deres skarpe Blik ligge alle mine Feil og Svagheder jo afslø-

¹) I »Hist. Tidsskrift« 8. rk., VI, s. 528; sml. Marcus Rubin, sst., V, s. 464.

Andræ

Ved skrivelse av 5. nov. 1884 anmodede styrelsen for Frederiksborgmusæet Andræ om at måtte lade ham male av en av samtidens betydeligste kunstnere; valget mellem disse overlod man ham. I sin tak, dat. 16. nov. s. å., udtalte Andræ ønsket om, at Otto Bache skulde udføre maleriet; dette blev til 1884—85.

rede — saa vil De let kunne forestille Dem de utallige Overveielser og Contra-Overveielser, som det har kostet mig, inden jeg kunde komme til at nedskrive disse Linier, og De vil da ogsaa med nogen Deeltagelse modtage Bevidnelsen af den oprigtigste Taknemmelighed fra

Deres hengivne

d. 12. December 63.

C. Andræ.«

For *fru Heiberg* står sikkert både *Andræ's* billede og deres indbyrdes forhold ganske klart. Hun veed bedre end nogen anden, at Andræ ikke blot ejer et skarpt hoved, men ogsaa et varmt hjerte, og hun »troer, Beskjæftigelsen med de kolde, strænge Tal er en Dæmper paa denne Følelse, han med Anstrængelse og Møie arbejder paa at skjule og qvæle«. Men hun ser ogsaa faren ved vennens politiske og menneskelige selvisolering: »Kold er Andræ imidlertid ikke, men ligesom man tildækker Iis med varme Gjenstande for at holde Kulden vedlige, saaledes tildækker Andræ sig med Iis for at afkjøle, hvad der brænder i hans Indre; det er et farligt Experiment, thi lidt efter lidt kan det Indre ganske afkjøles ved denne ydre Kulde, men endnu vil jeg ikke tro, at det er kommet saa vidt . . .«. Det er en selvfølge, at hun med varme vender sig imod Andræ's syn: »Jeg bryder mig ikke om andre Mennesker end de faae, jeg holder af, alle andre ere mig ligegyldige«. Vennen har, efter hendes mening, »ligesom sat sin Sjæl i Fængsel og ender vel med ligesom hiin berømte Fange at have nok i en Edderkops Selskab«.

Et dusin år senere skriver hun fortvivlet til Krieger: »Hvor frygteligt! Jeg synes, at dette rigt udstyrede Menneske meer og meer forvandler den bløde Klump i venstre Side til Steen og Metal. Gud fri os fra det Onde!¹⁾. Forklaringen på denne triste udvikling søger hun dels

¹⁾ Breve av 18. aug. 1861, 3. juni 1863, 19. maj 1864, 10. marts 1875, Heiberg-Krieger, I, s. 35, 178, 290; II, s. 246.

i Andræ's ulykkelige hjemliv — »Og sligt kaldes Ægteskab!« — dels i visse medfødte naturanlæg, som under en ugunstig stjerne mere og mere har vundet overhånd over alt det lyse og gode i hans væsen, det, der altid havde jublet hende i møde. Allerede i et brev av 8. oktober 1863 er hun nået til dette resultat: »Det bedrøver mig i Grunden saa meget at tænke paa Andræ. Han mangler Solvarme, sagde hans Moder; hun meente i hans Omgivelse, men desværre, han mangler den Solvarme, som kun kan udgaae fra et Menneskes inderste Sjel«.

Vi er her nået ind til sagens kærne. Og efter i det foregående at have udviklet og begrundet denne avhandlings første hovedthesis: at Andræ hele sit liv bevarede sin ungdoms kærlighed til Johanne Luise Heiberg, hvorfor hans ægteskab måtte blive og blev ulykkeligt, vender vi os nu til den anden, som naturligt bygges på ovenfremsatte antagelse. Det er påstanden om, at vi i den varige dybe splittelse, som Andræ's ulykkelige dobbeltliv mellem kærlighed og pligt nødvendigvis måtte frembringe i dette pligtmenneskes inderste, må se en hovedgrund; ja, måske den avgørende grund til, at den store statsmand svigtede i de for Danmark allermest skæbnesvangre øjeblikke. Er overhovedet nogen anden udtømmende begrundet forklaring mulig? At der i alle tilfælde består en højst ejendommelig paralleludvikling i Andræ's personlige og politiske skæbne, vil vanskeligt kunne nægtes. Man kalde dette et tilfældigt sammentræf i tid — personlig må jeg hævde, at overensstemmelsen beror på et årsagsforhold.

Som purung har Andræ sværmet for den franske revolution; det er den, han har avvundet sine politiske idealer, sin kærlighed til frihed og lighed, men efterhånden nær han til overbevisningen om, at den landsfaderlige danske enevælde i virkeligheden — vel ikke i teorien, men dærimod i praksis — selv for længst havde realiseret de

samme idealer, som møder os i erklæringen om menneskerettighederne. I denne tankegang enes de to åndsaristokrater Andræ og Heiberg, og som de andre medlemmer av den Heiberg'ske kreds holder Andræ sig uden for enhver syslen med praktisk politik. Men i hans unge ægteskabs første lysere år, da han føler sig fast forankret i hjemmet, vokser efterhånden den politiske interesse i hans sind, og året 1848, der med fanfareklang kalder alle friske og ubrugte kræfter til kamp, være sig i ildlinjen eller ved den forfatningspolitiske front, ser *Andræ* som et av de mest fremtrædende og fremragende medlemmer av den grundlovgivende rigsforsamling (1848—49). Endnu har ingen kølig skepsis lammet hans handlekraft, og selv det ufortjente nederlag, hans skarp-sindige eetkammerforslag lider over for Centrums himmelråbende mangel på politisk forudseenhed, standser ham ikke i hans bane. Som formand i det første folketing (1850—52) befæster han sin saglige position ved sin overlegent dygtige ledelse av tingets forhandlinger. Rent menneskeligt føler han en bølge av begejstret sympati slå op imod sig, da han d. 15. april 1854 avskediges fra sine embeder, — som oberstløjtnant og docent ved den militære højskole —, efter at han i stolt uforfærdethed pure har avslået krigsministeren general C. F. Hansen's utrolige krav om, at han skal nedlægge sit landstingsmandat og for fremtiden avholde sig fra politik. Ved ministeriet Ørsted's fald d. 3. december s. å. løftes han av folkestemningen til finansministerens taburet, og både under *P. G. Bang's* forsæde (1854—56), i sit eget ministerium (1856—57) og i *Hall's* 1. regering er han 1857—58 »Saltet«, den »ledende Tanke«, den »Jærnvilje«, der avværger såvel den politiske lykkeridder L. N. Scheele's mangehånde overgreb som grevinde Danner's ærgerrige personlige politik. I sin — stundom noget småtskårne — modstand imod denne drives han til en viss grad frem både

av sin egen hustru og av fru Heiberg, der for en gangs skyld — i fælles had til Louise Rasmussen's indflydelse — er enige om at modvirke grevinden.

Hverken i indre eller ydre politik spores nogen som helst tvivl eller vaklen i Andræ's offentlige fremtræden. Han er på eengang og helt matematiker og militær. Ethvert problem, de forviklede forhold stiller ham, tænkes til bunds, og den enkle — oftest eneste — løsning, hans skarpe forstand finder eller former, fører hans faste vilje dristigt frem, igennem. Inden for regeringen står *Andræ* ubestridt som »la tête la plus forte et la volonté la plus ferme«. Han ser målet, han ejer midlerne. Trods en viss mangel på psykologisk sans går han dærfør i disse år fra sejr til sejr. I fællesforfatningen av 2. oktober 1855 med dens sindrigt udtænkte eetkammerrigsråd, en konservativ forfatning, men en født mesters helstøbte værk, sætter han sig sit første monument, i sin geniale opfindelse av forholdstalsvalgmåden (1855) et andet og uforgængeligt. Bægge love tvinger han igennem. Ved konciperingen på tomandshånd hos P. G. Bang med et spøgende vaudeville-citat for at forsone Bang med den totale kassation av dennes eget forslag. I ministerrådet ved en blanding av hensynsløs fasthed og delvis elskværdig ironi. I det kongevalgte rigsråd under pres av en »temporiserende«, men ubønhørlig autoritet, smældet av »Firehestepidsken«, for at tale Andræ'sk. En selvfølge er det, at han, både ved sin viljestyrke og sin fag- og sagkundskab, holder administrationen av monarkiets finansstyre sikkert i sin hånd. En selvherskernatur, der i kraft av sin overlegne intelligens som regel veed alt bedre, dærfør heller ingen smidig politisk studepranger, som ængsteligt skeler til højre eller venstre — således tegner Andræ i disse år sin egen skarpt skårne profil.

Over for slesvigholstenerne, de tyske stormagter, det neutrale udland står han fast på fællesforfatningen, og

da Hall avgørende slår ind på indrømmelsernes vej, træder han i juli 1858 — til uskrømtet glæde selv for en modstander av Bismarck's format¹⁾ — ud av regeringen. Selv nægter han bestemt at overtage stats- og udenrigsministerportefeuillerne. Taburetklæber er han ikke, han er træt og vil ikke lege med mere. Der blæser fra nu av en iskold vind omkring Andræ; den manglende solvarme og harmoni i hjemmet sætter sit præg på ham. Alligevel går han ikke ud av politik; men til at yde en positiv indsats fra regeringsbænken er han ikke mere til at formå. Dog endnu spiller han, som altid med dyb foragt har hundset det av Bondevennerne dominerede folketing, gjerne førsteviolinen i landstinget, og han behersker 1862—63, ene sekunderet av Krieger — »Dioskurerne«, der udøver magten uden ansvarets tyngde — ganske fællesstatens rigsråd ved sine skarpe domme og sit ætsende vid. Med mesterskab giver han fra nu av rollen som kritisk politiker og politisk kritiker, navnlig det sidste. Efterhånden bliver han hadet som få, den mest upopulære mand i det danske monarki, en »Dr. Stockmann« med sit »eget Solsystem« udi Politiken, som intet andet mørkt eller lysende Legeme følger«. Han ænsrer det ikke, så lidt som månen hundene, der glammer ad den. Men lidt efter lidt fæstnes dog i offentlighedens bevidsthed det billede, som Bille elegant, men overfladisk tegner av Andræ »som en ensom kold Fixstjerne«: »For hans kolde, klare Fornuft er intet Problem for vanskeligt, men i hans Bryst banker der intet Hjerte, i hans Sjæl er der ingen Følelse af Varme eller Begejstring for Ideer. Han kjender kun Ræsonnementet, kun den rationelle Slutningsgang, kun abstrakte Begreber og blodløse Theorier«²⁾.

Det er mod denne karakteristik, *Johanne Luise Heiberg* protesterer så energisk i det ovenfor (s. ~~306~~³⁸) citerede

¹⁾ Jfr. »Preussen im Bundestag«, III, s. 371, 388, 421, 423.

²⁾ Citaterne er fra »Fædrelandet« 20. okt. 1866, hvor forholdstalsvalgmaiden angribes som »doctrinair«, og »Dagbladet« 3. juni 1863.

Johanne Luise Heiberg.

Maleri av Marstrand 1858—59 (Frederiksborg).

brev. Forståeligt nok, thi hun kender Andræ tusinde gange bedre end »Dagbladet«s pennefører, kender ham til bunds og holder inderligt av ham, medens Bille holder ham som pesten. Og hvem andre end fru Heiberg ejer alle betingelser for at fatte, hvad Andræ's passivitet — eller rettere: tvungne mangel på aktivitet — i disse krise- og krigsår (1863 ff.) har kostet ham selv rent menneskeligt? Men det er forgæves, at hun, der, både for Danmarks og Andræ's egen skyld, håber at se ham forrest i den storpolitiske front, på valkyrievis ægger ham til kamp og sejr:

»Jeg bebreidede ham, at han ingen Rolle tog i vort Drama herhjemme; han svarede, at Rollen endnu ikke var skrevet; det lod dog til, at han nok vilde indstudere den, saasnart den blev uddeelt. Jeg længes efter den første Prøve paa Stykket«.

Heri tog fru Heiberg dog fejl; men hun vender gang på gang tilbage til æmnet. Og så stor er *Andræ's* autoritet over for hende, at hun, endskønt hun i det store og hele ser tingene fra et nationalliberalt (Krieger'sk) stade, ikke sjældent, bevæget til sit inderste av den brændende fædrelandskærlighed og dybe overbevisningens varme, hvormed Andræ forfægter sin sag, må forekomme sig selv »som Herman v. Bremenfeldt, der altid synes, at den, der taler sidst, har Ret«. Dærfor tør hun ikke modsige, at Novemberforfatningen »er en Pæl, som for bestandig støder ham ud af al Deeltagelse i de offentlige Sager«; dærfor er hun i tvivl om, hvordan hun skal vurdere den »brillerende Nihilisme« i Andræ's store tale imod Københavns landbefæstning d. 23. februar 1876. En enkelt gang er hun — med urette — tilbøjelig til at tro, at Andræ mangler mod; men hun rammer centrum, da hun d. 5. juli 1863 på papiret prenter: »Stakkels Andræ! Det er tungt at være raadvild og ikke at have Lyst til Noget¹⁾).

¹⁾ Breve av 12. febr. 1863, 17. nov. 1863, 5. juli 1863, Heiberg-Krieger. I, s. 168, 233, 191. Sml. Krieger's »Dagbøger«, III, s. 214—15: »Han tør

Thi sådan ligger landet. Den skarpsindige statsmand, hvis sjældne klarblik oftest ævnede at se sikkert gennem fremtidens tågeslør, og som i regelen længe før nogen anden varslede det optrækkende uvejr, nøjedes med ved sin skånselsløse kritik at jævne sine modstanderes værker med jorden, men nægtede bestandig — (1858, 1863—64, 1865—66, 1870, 1874—75) — selv at vise sine landsmænd mål og vej. »Min Tid er endnu ikke kommen«, blev hans mundheld; men ønskede han egentlig, at den skulde komme? Han vilde »hverken lede eller lade sig lede«, ikke mere »gjøre Gavn«, d. v. s. overtage det politiske førerskab herhjemme. Med Strindberg kunde han have sagt:

»Her rivs för att få luft och ljus;
är kanske icke det tillräckligt?«

Ikke efter fru Heiberg's og Krieger's mening, når talen er om statskunsten. Oprindelig vel næppe heller efter Andræ's; thi med alle sit væsens anlæg for kold og klar skepsis, for skarp og uskånsom kritik er han oprindelig en positiv, en produktiv natur. Det viser hans lovarbejder, det viser hans epokegørende geodætiske hovedværk »Den danske Gradmaaling« (I—IV, 1867—84). Det viser hans livslange betydningsfulde indsats til fordel for hærens og embedsstandens tarv, hans gentagne, overlegent dygtige forsvar for forholdstalsvalgmåden — også under andre former end hans egen —, ført udelukkende for sagens skyld, ikke av prestigehensyn. Det viser endelig hans banebrydende — for Haagprocessens udfald (1933) ikke uvæsentlige — krav om en udforskning av Østgrønland som indledning til en dansk kolonisation av dette gamle danske udland (1879—80).

Og dog bliver landstingets »grand old man« i sine æl-

ikke gribe Roret, men det gaaer med ham som med Coquetterne; de ville fastholde alle Mulighederne; men Virkeligheden, Giftermaalet — Nei tak.«

dre år dets gådefulde sfinks, dets tavse tænker. Vel følger han opmærksomt debattens gang, men han tier; mindst av alt falder det ham ind at handle. Thi alt i alt er hans tro på livet for længst borte, grundfæstet dærimod hans tvivl om lykken.

Denne tvivl er ubestridelig et gammelt og indgroet træk i hans karakter. Efter *Schovelin's* mening hans inderste og oprindeligste hemmelighed, efter min opfattelse noget senere fremvokset. Avlet ganske visst i et medfødt naturanlæg på godt og ondt, fremhjulpet måske ved tanken på faderens overraskende tidlige død (1814) — den, der knyttede moder og søn dobbelt nær til hinanden —, men i hvert fald først avgørende brudt igennem og ham selv fuldt bevidst, da han gør sig klart, at hans livs store kærlighed er uden håb. På sin 25 års fødselsdag (14. oktober 1837), som *Andræ* fejrer alene i Paris, forsøger han for engangs skyld sin lykke i hazardsalonen »Frascati« i Palais-Royal; »men min sædvanlige Mangel paa Held i flere Foretagender undlod ikke at følge mig«¹⁾. For den geniale matematiker, der har gjort sandsynlighedsberegningen til et speciale — et arsenal, hvorfra han gang på gang henter sine våben i sit forsvar for forholdstalsvalgmåden — bliver tilfældighedsmomentet et problem av skæbnesvanger betydning. Ikke ved udregningen av valgresultater, thi dær spiller det en så ringe rolle, at det kun kan karakteriseres ved astronomisk minimale tal. Men vel i det levende liv, i politikken, den indre som den ydre, allermest vel her. Og netop dette irrationelle er det, som han hader og frygter, dette ganske uberegnelige, der har kunnet omstyrte selv et så genialt bygværk som fællesforfatningen, som han med

¹⁾ Brev fra Andræ til hans moder 28. okt. 1837 (»C. G. Andræ«, II, s. 53). Sml. dagbogsnotits av 1. jan. 1836: »Naar Alt saaledes viser sig i Rosenskjær, kan jeg dog ikke frigøre mig for den Ængstelse, at det sidste Aars uventede Lykke atter kan blive fulgt af et Omslag til det Onde ....« (sst., III, s. 109).

konstruktiv fantasi havde rejst på en sikker grundvold av viden og kunnen. Med kort og kugler tør han veje chancerne for og imod en udtrækning i en bestemt følgeorden¹⁾; men det kaotisk mangfoldige livs problemer frister ham ikke mere. Frygten for tilfældet, angsten for Nemesis, en øget og overdreven selvkritik hos den for-dum så selvsikre, alt i forening lammer hans handlekraft²⁾. Han føler sig alt andet end sejrsl, og han har ingen fylgje bag sig, ingen, der kan tilhviske ham, at han må sætte livet ind for at vinde det. Det gør han da heller ikke. Med *Johanne Luise Pätges* ombord vilde han have vidst, at skibet førte Cæsar og hans lykke, været tryk, sejrsl, overlegen, hensynsløs av vilje og ævner, øvet stordåd. Med *Hansine Schack* ved sin side, medens hans tanker søger langvejs bort, og hans hjærte fryser, bliver han tvivlrådlig og tavs. I *Andræ's* sjæl kæmper troen på den manglende lykke en hård kamp med hans glødende, men fåmælte fædrelandskærlighed; langsomt svækkes hans viljesliv, og kun alt for ofte ser vi for os 1850'ernes stærkeste politiske personlighed som en sort og sjælesyg Hamlet. Han, der over for den franske minister Dotézac har motiveret sin foragt for *subjonctif*: »Mais vous comprenez bien, que je n'en ai pas besoin, parce que tout ce que je dis est parfaitement sur!«, han avskærer nu en diskussion med sit: »Dans le doute abstiens-toi! Ene og ensom er han blevet, en udvikling, der fortsættes år for år, indtil han så at sige stivner i kritik og forbenes i stædighed. En halvvejs udbrændt vulkan, der kun med

¹⁾ Jfr. Flemming Dahl: »C. G. Andræ's Taler«, I, s. 46 f., 57, 59, 63.

²⁾ Det bør dog retfærdigvis — som i sidst anf. Værk, s. 23—26 — fremhæves, at der var meget, som talte for *Andræ's* opfattelse, at det Hall'ske politiske system konsekvent måtte følges »to the bitter end«, og forfatteren må stadig fastholde sin (sst., s. 85 udtalte) anskuelse, at *Andræ's* avgørende fejlgreb ligger i hans fratræden allerede i juli 1858. Dærfor bliver hans passive holdning 1863—64 selvfølgelig ikke mindre beklagelig.

uendelige mellemrum viser tegn på liv. Et sådant udbrud av lidenskab vækker kærligheden til Grønland d. 16. maj 1879. »Kølig og klar, fornem, fin, med et visst præg av mimosens »noli me tangere!« står *Carl Georg Andræ* som den store ener i Danmarks nyere politiske historie, stærk og stejl som det ensomme fjæld, som Matterhorn blandt de Alper, han elskede så højt. Dog dybt i bjærgets indre flammede, hvad tinget hin majdag fattede og følte, vulkanens ild«¹).

Imod ovenstående skildring av *C. G. Andræ's* udvikling og det endelige resultat av denne vil man muligvis indvende, at den overvejende bygger på forfatterens eget syn på de foreliggende kendsgærninger, på sine steder måske snarest — e silentio — på savnet herav, i mindre grad på en rationel bevisførelse. En sådan kan dog, efter sagens natur, hverken fordres eller fremsættes.

Grebet ud av luften turde min arbejdshypotese dog næppe være. Den hviler dels på talrige udtalelser av *Andræ* selv, bevarede i den Heiberg-Krieger'ske brevveksling, dels på fru Heiberg's egne let tilslørede betragtninger, der finder en bekræftelse i visse vendinger i hans breve til hende. Den underbygges i ikke ringe grad ved fru *Andræ's* umiskendelige uvilje imod fru Heiberg og dennes halvt overlegne, halvt medlidende avfærdigelse av vennens »Livsledsagerinde«. Den vinder i sandsynlighed, når man vejer den uendelig nøgterne, ja kølige tone i de to ægtefællers breve til hinanden mod den omsorgsfulde kærlighed til moderen, der lyser ud av hver linje i *Andræ's* breve. Eller når man erindrer, hvor fuldstændigt *Hansine Andræ's* udførlige dagbøger tier med hensyn til spørgsmålet om mand og hustrus rent menneskelige betydning for hinanden. Endvidere finder forfatterens teori en ikke uvæsentlig støtte i *Poul Andræ's* snart

¹) *Flemming Dahl*: »*Andræ* og Østgrønland«, s. 15—16; sml. »*Dagens Nyheder*« 17. maj 1879.

ordrige, snart ordknappe fremstilling av venskabet mellem faderen og fru Heiberg og hans pietetsfulde, men så at sige gennemførte tavshed om forholdet mellem forældrene. Og endelig, hvad vel er av lige så stor interesse, modsiges den ikke av nogen bevaret kilde, ej heller av den endnu levende mundtlige overlevering.

Denne arbejdshypoteses mulige værd beror da på, at den søger at forstå og formentlig ævner at forklare. I sin fastslåen av statsmanden Andræ's for Danmark så ulykkesvangre vedvarende passivitet i de kritiske år 1858—75 kan den ikke blive stående ved begrundelser som *Birkedal's* hang til »dolce far niente«, *Bille's* og *P. Hansen's* (»Zodiacus«) negative kritikakleri eller *Topsøe's* Hamletnatur¹⁾. Den kan dærimod for en stor del tiltræde *Schovelin's* motiv — troen på den svigtende lykke—; men den stræber måske dybere, idet den i endnu højere grad vil forene Andræ's manglende lykketro med hans formodede tanker om et forspildt liv. Et liv, hvor alt var, som det skulde være, undtagen netop det eneste væsentlige, hvorpå det kom an for ham — udtrykt med folkevisens ord i Signelil's mund:

»Der er slet ingen i verden til,
der min hu leger på,
foruden ham Havbor, kongens søn,
og ham kan jeg ikke få.«

Det primære bliver da det skibbrud, Andræ har lidt i sit personlige liv, idet han ikke i sine unge år skulde vinde den eneste kvinde, han virkelig har elsket, hende, som kunde have skænket ham den fornødne solvarme og sejrssikkerhed. Først hertil knyttes da efterhånden hans stedse stærkere tro på sin svigtende lykke, hin nægende mistvivl, der fra omkring 1858 gentagende lader

¹⁾ Med *Vilh. Andersen* endog blot delvis at ville identificere Andræ med *Milner* i »Hjemløs« er ugørligt; ikke heller sammenstillingen af *Milner* og *Krieger* synes overbevisende (»Illustreret dansk Litteraturhistorie«, III, s. 647).

ham møde Danmarks skæbnetime med en forstemmende mangel på vilje til handling og i hans senere år udarter i kulde og kritik, der fryser hans omgivelser — og dærgennem atter ham selv — til is og alt i alt sætter ham selv ud af spillet i vort offentlige liv. »Ja, han staaer ene med sine Formler, men han har jo villet det saaledes«, siger fru Heiberg, og vi, der ikke veed, hvor meget eller hvor lidt vi tør lægge ind i denne ytring, formår ikke at avgøre, om retten atter her, være sig helt eller delvis, er på hendes side. Måske — måske ikke! Det er ikke til at sige.

Men som pave Innocens III år 1200 med al kuriens logik og systematik vejer for og imod m. h. t. det forestående kejservalg i Tyskland, nødes også vi til omhyggeligt at prøve de indvendinger, der kan rejses imod ovenfremsatte hypotese. Og det ligger da, som før omtalt, lige i dagen, at den kun kan sandsynliggøres, men ikke bevises. Endvidere vil det med ikke ringe ret kunne fremhæves, at mangan en mand netop ønsker at drage sin hustru med ind i sine interesser, at delagtiggøre hende i hele sit indre liv, at se en fuldt forstående og samfølede fælle i hende, og at mere end eet ægteskab går over styr, netop fordi manden ikke i sin hustru finder en kammerat og ven og først for sent forstår det manglende interessefællesskab imellem dem. Men over noget sådant vilde *Andræ* kun delvis have kunnet klage; snarest har hans frue været ham alt for politisk interesseret. Dærimod har hun, efter alt at dømme, ikke formået at følge ham i hans kærlighed til alt det, der utvivlsomt betegnede hans eget inderste jeg. Og hun gjorde da en dyd av nødvendigheden og gik, om end surmulende, med til, at hendes mand hos fru Heiberg søgte og fandt den attråede sangbund for de dybeste toner i sin sjæl.

Avgørende har dog heller ikke dette været. Avgørende var, at ægteskabet mellem *Hansine Schack* og hendes

fætter *Carl Andræ* udelukkende har været et konventionelt familieparti med et visst slægts- og interessefællesskab, men intet herudover. Allerede som ung havde Andræ skænket *Johanne Luise Heiberg* sit hjerte, og da hun, der helligede sin kunst al sin kærlighed, ikke havde noget hjerte at give udelt til gengæld, måtte Andræ se sin skude sejlet på grund. Under sin mangeårige og tilvante resignation sanker han da i de — i øvrigt slet ikke så få — smuler, der stadig falder fra den riges bord, sin rest av lykke. Hun er den eneste, han årene igennem stedse tyer til, ligesom også hun i alvorlige øjeblikke vender sig til ham¹⁾. Dog, til sidst bliver også lyspunkterne i hans liv, hans besøg hos *Johanne Luise*, sjældnere — den flammende klode er blevet gammel, dens ild slukket av is. Men alene i denne skikkelse må han ikke gå over i Danmarks historie. Hans billede står først ret for os i al sin ensomme storhed og tragik, når vi fuldt har forstået og efterfølt hans liv og skæbne.

---

¹⁾ Saaledes skriver hun 16. nov. 1863 til Andræ: »Det kan man kalde Uheld! Jeg var saa urolig i disse betydningsfulde Dage [tronskiftet 15. nov., Novemberforfatningen 13.—18. nov. 1863], at jeg maatte tale med andre Mennesker, og kjørte derfor i Aften ind til Martensens. I Aftes ventede jeg Dem med Længsel. Kan De, da skjænk mig en Timestid i Morgen i Dagens Løb.« Tyve år efter hedder det (11. okt. 1883): »Min kjære Andræ! Da jeg i Aftes bedrøvet kom hjem fra den døende Martensen, blev jeg end mere bedrøvet ved at erfare, at De forgjæves havde søgt mig. Hvormeget trængte jeg ikke netop i Aftes til at tale med en af de faa Venner, jeg endnu har tilbage. Tak fordi De tænkte paa mig! Opgiv mig ikke!

Deres inderlig hengivne

Johanne Luise Heiberg.«

KILDER.

Benyttet er, så vidt muligt, hele den foreliggende *litteratur* om æmnet. Hovedsagelig dog *Poul Andræ's* forskellige værker om faderen, først og fremmest »Geheimekonferentsraad Carl Georg Andræ« (I—IV, 1897—1912) og »Geheimeraadinde Andræ's politiske Dagbøger« (I—III, 1914—20). Smuk og pietetsfuld er *Victor Andræ's* skildring »Erindringer fra Hjemmet« (i »Mit Hjem« 1913). I denne forbindelse må også nævnes *Flemming Dahl*: »C. G. Andræ's Taler i Udvalg« I—II (1933—34), især s. 71—74, 79 f., 82 f., 105; endvidere *sammes* »Andræ og Østgrønland« (1932, udvidet særtryk av »Dagens Nyheder« 14. okt. 1932), »Andræ og Embedsstanden« (i »Ministeriernes Maanedblad« jan.—marts 1934) og »Andrae und das dänische Proportionalwahlsystem. Ein Beitrag zur Geschichte der Verhältniswahl« (1935). Hertil kommer som hovedkilder *Johanne Luise Heiberg*: »Et Liv, gjenoplevet i Erindringen« (I—IV, 1891—92), *Johanne Luise Heiberg og Andreas Frederik Krieger*. En Samling Breve 1860—89« (I—II, 1914—15) og »*Andreas Frederik Kriegers* Dagbøger 1848—1880« (I—VII, 1920—25), i mindre grad *Vilhelm Birkedal*: »Personlige Oplevelser« (I, 1890) og *Alexander Thorsøe*: »Erindringer« (1929); disse er navnlig av interesse, fordi de tegner os en Andræ, der er væsentligt mildere og moderatere i sine domme, end vi er vant til. I øvrigt henvises til den i min Andræ-udgaves bd. I, s. 109—10, angivne litteraturfortegnelse om Andræ og den tilsvarende om fru Heiberg i *Robert Neiiendam's* »*Johanne Luise Heiberg*« (1917), s. 104—06. Endvidere er jeg fortrolig med de *Andræ'ske* og bekendt med de *Heiberg'ske*, *Krieger'ske* og *Læssøe'ske* *privatarkiver* i *Rigsarkivet*. Andræ's pariserdagbog synes tilintetgjort, og der er kun bevaret 7 breve fra ham til hans hustru og 3 fra hende til ham (alle fra 1851). Fra Andræ til fru Heiberg findes nu kun 11 breve (1856—82), 3 endda kun i koncept, medens Andræ's arkiv rummer 22 breve fra fru Heiberg (1856—87). Men dels brevene (koncepterne!) selv, dels *Poul Andræ's* gengivelse av flere ikke bevarede breve viser, at en del må være gået tabt. — Fremdeles har jeg med betydeligt personligt udbytte i samtaler drøftet mit æmne med fru gods-ejerinde *Sera (Sarah) Kaas, f. Heiberg*, og forhenværende fabriksinspektør frøken *Annette Vedel*. — Tilbage står endnu kun at nævne, at jeg, da jeg i årene 1920—21 for første gang mere udførligt arbejdede med Andræ's virke og personlighed, allerede dengang dannede mig et billede av hans ven-skabsforhold til fru Heiberg, et billede, som senere, fæstnet og uddybet ved fornyede flerårige studier over hans liv og gærning, i store træk er antydet i indledningen til min udgave av Andræ's taler (I, 1933, s. 71—74). Allerede da (i julen 1933) forelå også hele stoffet til ovenstående skil-

dring fuldt rede til endelig bearbejdelse og nedskrivning. Ved et tilfælde blev jeg imidlertid netop samme dag, som min bog udkom, av en bekendt gjort opmærksom på, at *Jul. Schovelin* i »Fra den danske Handels Renaissance« (II, 1924, s. 106—41), et værk, jeg hidtil beklageligvis kun havde kendt av navn, og hvor jeg må tilstå jeg aldrig vilde være faldet på at se forholdet mellem Andræ og fru Heiberg berørt, har været inde på lignende tanker. Skønt jeg således allerede havde bragt min egen anskuelse på tryk og faktisk i hovedsagen havde nærværende artikel færdig, måtte jeg dog nu selvsagt tage stilling til Schovelin's — delvis på familietradition byggede — skildring, som derfor av og til er citeret i det foregående. — Til slut skal kun anføres, at jeg til udarbejdelsen av denne avhandling med tak har modtaget en understøttelse av »Den Grevelige Hielmstjerne-Rosencrone'ske Stiftelse«.

